

obratů, ba dokonce ani zásobárnou elementárních nacionalistických hesel. Byla přijata jako politikum v původním slova smyslu. Dokládá to koneckonců i skutečnost, že prvním cizím jazykem, do něhož byl román přeložen, byla právě němčina.

LITERATURA

- MASARYK, T. G. 1930: *Sočtová revoluce 1914-1918*, Praha: Čin a Orbis.
KUNZ, J. 1931: *Tajnosti rakouského generálního štábu*. Praha: Šolc a Šimáček.
HAŠEK, J. 1955: *Osudy dobrého vojáka Švejka za světové války*. Praha: Práce.
ROTH, J. 1969: *Kapucínská krypta*. Praha: Odeon.
Zapomenuté hlasy. Korespondence, deníkové záznamy a kresby z první světové války. 1986. Připravili Marie Krulichová a Milan Jankovič. Hradec Králové: Kruh.

HISTORICKÝ OBRAZ NĚMCE, RAKOUSKA A NĚMECKA V POLITICKÝCH KRUIZÍCH ČESKÉ SPOLEČNOSTI PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY¹

Eva Broklová

1. Pojetí (hypotéza) Obraz jako stereotyp, mýtus či předsudek je vždy součástí zkoumání vztahů mezi národy. Výzkum orientující se na zjištění takto definovaného obrazu Němců, Německa a Rakouska, jenž byl východiskem pro politická rozhodnutí (podle zadání projektu), není z hlediska prvního československého státu zcela adekvátní. Demokracie jako přijatý princip uspořádání poměrů dovnitř i navenek, pokládána za *condicio sine qua non* pro československý stát, předpokládala: 1. získání Němců pro spolupráci ve státě (vzdát se možnosti koexistence s Němci odpovídající demokratickému uspořádání by tehdy znamenalo rezignaci na čs. stát) a 2. udržení míru ve střední Evropě, a tudíž i korektní vztahy k Německu a Rakousku. V tomto smyslu bylo třeba narušit dosavadní obraz jako stereotyp a vytvořit obraz nový, dobový, do určité míry odpovídající účelově, zejména v koncepcích, změněné situaci, jenž se ovšem nemusel stát součástí stereotypu, mýtu a předsudku a který definujeme jako obraz historický.

Vůlí politiků a společnosti k vybudování demokratického státu byl také dán zmenšený prostor pro působení obrazů jako stereotypů, předsudků a mýtů a určeny hlavní směry ideologie a propagace československých politiků a tisku státoporných stran. Politická rozhodnutí se převážně řídila zájmy státu, jež byly do značné míry vymezeny demokratickou teorií a více či méně realistickými odhady situace uvnitř státu a na poli mezinárodním. Z hlediska rámce pro řešení vztahů daného demokratickým systémem to byla doba příznivá pro změnu stereotypů, případně vyřazení dosavadních stereotypů. Neúspěch tohoto snažení musel vést k posílení obrazu Němců jako nepřítel. Obrazy definované uvedeným způsobem je obtížné hledat a zejména kvantifikovat v historickém materiálu časově omezeného období, protože mají dlouhodobý charakter. Jejich definování je věcí spíše syntetické práce nad studii, zabývajícími se jednotlivými úseky dějin. Jinak se vydáváme nebezpečí, že budeme za stereotypy, předsudky a mýty vydávat naše vlastní obrazy. Důsledkem toho bylo rozhodnutí zkoumat historické obrazy a postoje a nikoli jen obrazy jako neměnné stereotypy, předsudky a mýty.

¹ Za pomoc při formulování konečné podoby textu děkuji univ. prof. PhDr. Janu Křenovi, DrSc.

Posun ke zkoumání historického obrazu současně umožňuje věnovat se i jiným aspektům vztahu dvou národů než je tomu při sledování obrazu, definovaného jako stereotyp, předsudek či mýtus, který vede povětšinou k banálnímu zjištění, že obraz sousedního státu či národa je obrazem nepřítele. [Kořalka 1994: IX, 59, 82.]²⁾ Ostatně na nebezpečí vytvoření takového obrazu a setrvávání na něm ve vztazích dvou států upozornil prezident Masaryk v rozhovoru s Heinrichem Mannem v roce 1924. [Masaryk 1994: 385.]³⁾ Rozhodnutí sledovat historický obraz umožňuje uplatnit racionální přístup akcentující zájmy dotyčných společenství na budování demokratického systému proti iracionálním obrazům, autostereotypům a heterostereotypům, jež jsou základem každého etnocentrismu. Právě akcent na emancipační národní hnutí bez zohlednění demokracie jako způsobu existence může evokovat obraz sousedního státu nebo národa, zejména dosud dominujícího, jako obrazu nepřítele.

Podnět k rozhodnutí sledovat historický obraz a nikoli pouze obraz se inspiroval také výsledky heuristiky v tisku, dobové publicistice, pamětech a archivním materiálu. Zúžení historického obrazu na obraz eliminuje z Palackého stýkání a potýkání právě stýkání, stírá ze zkoumání jednotlivých období to, čím se stala jedinečnými. Pro první republiku by to konkrétně znamenalo pominout představy o možnosti soužití Čechů a Němců a soužití samém, protože nepatří ke stereotypům ani mýtům. Používáme-li dál v textu pouze slova obraz pro historický obraz, je třeba mít na paměti uvedené pojetí, jež nevylučuje, že některé historické obrazy se mohou z dlouhodobější perspektivy jevit jako obrazy, tj. stereotypy, předsudky a mýty.

Obraz Němců a Rakušanů jako nepřátel všech Slovanů a Čechů, zvláště z doby obrozenské a pak celého 19. století, byl podmíněn osudy a postavením Čechů a jejich státu v habsburské monarchii. [Rak 1990: 34.] Jeho platnost nechci zpochybňovat; snad jen několik odkazů, které vyvolávají námitky: Palackého původní téze o Rakousku a jeho potřebnosti pro český národ, pochyby SchauEROVY, opuštění pasivní opozice českými politiky a nastoupení politiky pozitivní.⁴⁾ Kladu si otázku, zda pozdější černobílé obrazy a jednoznačné vidění Němců a Rakušanů jako nepřátel nejsou obsahem myšlení oněch tří generací, jež tvořily obsah vědomí společnosti, a tedy generací, které prožívaly všenecke usilování a ve své většině byly aktivními bojovníky proti habsburské monarchii, případně zda záporný obraz není výsledkem zkušeností a neoprávněného zobecnění pozdějších generací, žijících za druhé světové války nebo po ní. Předpoklad, že negativní obraz byl překonán až odsunem Němců a vývojem po druhé světové válce [Zich 1995: 44], opomíjí převratné změny po první světové válce a vytvoření předpokladů pro změny stereotypů ve vzájemném vnímání Čechů a Němců (i sudetských) či Rakušanů. Jako logičtější se mi jeví vždy paralelní existence obrazů od negativních po pozitivní.

Náhodný (nesystematický) nebo záměrný výběr (díky zvolené metodě hledání obrazu) a akcent na některé momenty může vést k vytvoření jednostranného obrazu souseda jako nepřítele.

Z hlediska současného zkoumání obrazu Němců patří první republika k době, kdy negativní historické obrazy Němců byly dány jednak historickou zkušeností, jednak vznikaly na základě nenaplněných českých představ o spolupráci uvnitř státu i na poli mezinárodním. Globálně se potvrzuje, že i za první republiky existoval obraz Němců a Německa jako obraz nepřítele [Gajan: 1962], což je rámcově dáno německým úsilím o revizi versailleské soustavy a jeho důsledky vnitropolitickými. Tímto vnímáním bychom však vyloučili zcela úsilí Československa a jeho politiků (včetně německých) o modus vivendi v daných poměrech. To, co je patrné např. z materiálů archivu KPR o činnosti prvního československého prezidenta (první setkání prezidenta s německými průmyslníky): Němci tu jsou a je třeba vést společně záležitosti co nejlépe.

Bude tedy patrně nejučelnější orientovat studium na srovnávací koncepcí a představ se skutečným vývojem a na změny, ke kterým v názorech, ev. vznikajících obrazech, docházelo. K tomu bude třeba třídit „obrazy“, mezi něž pracovně zařazujeme i koncepcce a představy o postavení Němců ve státě a názory na ně, jejich vidění a postoje k nim, do tří tematických skupin, daných vymezením obrazu Němců (sudetských), Německa a Rakouska, ev. Němců a Rakušanů v těchto státech, a obrazy sudetských Němců přetřídit z hlediska diskursů do skupin, daných těmito diskursy, v časové řadě: do r. 1920 (ústava a volby), do r. 1926, do r. 1935, do konce republiky.

Kontrast obrazů formulovaných jako koncepcce (ideologických) a „obrazů“ - informací např. z úředních pramenů potvrzuje předpoklad možnosti změny. Celý spor mezi Čechy a Němci za 1. republiky lze totiž redukovat na spor o to, zda je hodnota národního etnika tak vysoká, že ji nelze podřít principům demokratického uspořádání státu. Při pohledu nazpět (do období před první světovou válkou) můžeme na základě dostupných pramenů předpokládat, že většina české politické reprezentace byla ochotna přijmout demokratické uspořádání habsburské monarchie a dokonce o ně usi-

²⁾ Psycholog Manfred Koch-Hillebrecht formuloval po mnohaletém zkoumání obrazu Němců v zahraničí zákon sousedství: národy se společnými hranicemi zpravidla vytvářejí vzájemný negativní obraz, zabarvený nedůvěrou [Grieffenhagen 1993: 383]. Kladu otázku možnosti neoprávněné generalizace u zákona sousedství, neboť nebyl zkoumán obraz jiných národů v zahraničí a srovnán s německým, který vzhledem ke dvěma světovým válkám a roli Německa v nich může být přece jen obrazem sui generis. Zejména by jako korektiv tohoto zákona měl sloužit obraz, který si o sobě vytvářejí obyvatelé dvou demokratických států.

³⁾ V rozhovoru s Heinrichem Mannem vyjádřil Masaryk názor, že by se Německo mělo vzdát své duchovní osamocení: Němci „například neznají francouzských osobností ... Místo toho si utvořili z dálky obraz a pevně na něm setrvávají“.

⁴⁾ Těmito aspekty se zabýval Jan Křen: Alternativy nacionalismu. Česká pozitivní politika a její podoby ve střední a východní Evropě. *Historické listy* 1991, 1.

lovala, zatímco aktivističtí Němci přijali tento princip v první ČSR jen na omezené období a nakonec jej Němci jako celek odmítli.

Na počátku republiky je sledovaný obraz principiálně jednodušší a vychází z cílové koncepce sdílené představiteli směrů od T. G. Masaryka až po K. Kramáře, usilujících o demokratické uspořádání společnosti, v níž nemohly chybět nečeské národnosti. To neznamena, že neexistovala různost v koncepcích jednotlivých skupin obyvatelstva s odlišnými zájmy a zastupovaných různými politickými stranami. Od počátku existovala seskupení (která se neprosadila), jež sdílela nebo vytvářela extrémně nacionalistický obraz Němců a usilovala o změnu poměrů ve státě v tomto směru. Vznik demokratického státu však vytvořil situaci příznivou pro možnost překonat ve vnímání Němců negativní historické zkušenosti a obrazy z dějin, které podporovaly setrvačnost takových představ jako byl strach z hospodářské konkurence a pocit ohrožení hospodářských zájmů, obava z politického ohrožení a nastolení německé hegemonie. Oporu nacházely nové koncepce a z nich vyrůstající představy o možnosti soužití ve vývoji vědeckého a technického pokroku, v demokratizaci společností zvláště poté, co ve válce zvítězily demokratické mocnosti nad monarchiemi. Ze strany Němců působilo vstřícně několik faktorů: po počátečním šoku ze vzniku Československa začali tento stát pocítovat jako realitu, kde byly ve srovnání s Německem hospodářské a sociální poměry uspořádanější.

Demokracie vytvořila nové podmínky pro vztah „my a oni“: „my i oni“ (v Německu a Rakousku) jsme se rozhodli pro demokratický systém. To se dočasně české politické reprezentaci jevilo jako důležitější než rozdíl mezi volbou demokracie v případě Československa a přijetí demokracie jako výsledku válečné porážky jako v Německu (a Rakousku). Tato situace potencionálně příznivá pro překonání dřívějšího negativního obrazu Němců zatíženého minulostí však netrvala dlouho. Obraz se postupně stále více diferencoval podle politické a zájmové orientace jednotlivých skupin a v závislosti na vývoji mezinárodním, v Německu, Rakousku a v československých pohraničních oblastech. Určitou dobu však zlepšení pozice Německa na mezinárodním poli působilo ve prospěch postavení Němců v Československu (vznik československo-německé koalice r. 1926). Při diferenciaci obrazu se ovšem jako nezanedbatelná uplatnila složka výchovy, jež zahrnovala jak obdiv vůči Němcům, tak také kritický přístup k nim, jenž je základem ostražitosti vůči Němcům i jejich státům vůbec.

2. Metoda Téma obrazu v dějinách není tématem tak zcela novým, jak by se mohlo zdát. Objevovalo se přinejmenším od počátku tohoto století a týkalo se obrazu Němců. S novou intenzitou ožilo po druhé světové válce jako problém obrazu Němců v dějinách. Velkou řeč o Německu a Němcích přednesl v roce 1945 ve Washingtonu

Thomas Mann. [Dahrendorf 1968: 396] Přitom nejsou neznámé stesky Němců na to, že se více než jiné národy zajímají o svůj obraz, a současně jejich stížnosti na absolutizující zkreslení německého charakteru. [Kühnl 1987: 32 an. Dahrendorf 1968: 396-402.]

Obraz, který můžeme podat, nebude ještě výsledkem fascinace českého obyvatelstva nacismem - to se první Československé republiky z větší části netýká. Negativní obraz Němců však nevznikal až v nacistické éře, jak někdy sugerují němečtí badatelé, kteří se touto problematikou zabývají, ale v celém období, jež lze vymezit léty 1900-1945. Obraz chvástavého Němce řinčícího zbraní, Německa reakčních pruských junkerů, militaristů dychtivých války a ponížných, ale statných poddaných vznikl na počátku 20. století a určil především postoj západních společností vůči Němcům. Nacionální socialismus se svou imperialistickou a zločineckou politikou, extrémně vystupňovanou technizovanou romantikou, svým učením o rasách, nepřátelským lidskosti a mašinérií totalitního státu přetvářel negativní obrazy Němce rozšířené ve světě a formované ve stereotyp. Snahy první republiky a jejích politiků o vznik podoby Němce chovajícího se jako spoluobčan byly výjimkou. Dnes, kdy Němci právem věří, že jsou jiní, připadá jim těžké pochopit, že jejich „obraz“ venku za hranicemi je stále ještě určen negativními zkušenostmi let mezi léty 1900 a 1945. [Sontheimer 1976: 86.]

Budeme tedy hledat, do jaké míry sdílela česká společnost stereotypy ve vnímání souseda a jejich případnou změnu či šanci na ni v Evropě radikálně změněné po první válce a pak po nástupu nacismu obnovu či zesílení negativních stereotypů.

Podle svého vyjádření preferuje historik F. Seibt obraz jako metodu proti tradičnímu Rankovu *Wie ist es eigentlich geschehen?* Při prezentaci své knihy *Deutschland und die Tschechen* v roce 1993 v Praze vyslovil názor, že rekonstrukce průběhu dění by trvala déle, než samotné dějiny. Obrazy však skutečnou historii nemohou nahradit. Módní vlna byla do určité míry vyvolána problémy Němců s jejich obrazem a obrazem jejich historie. Je také snazší zbavit se některých problémů dějin jejich poukázáním do sféry obrazu. Zároveň soustředění na vnímané obrazy v sobě skrývá nebezpečí, že bude opomenuta konfrontace těchto obrazů s historickým během událostí, rekonstruovaných na základě pramenů a jejich verifikace.

Bezpochyby se do postoje F. Seibta, ale i jiných stoupenců popsání historie prostřednictvím obrazů, promítá i postmodernistická obava ze znásilňování životní zkušenosti teorií [Lyotard 1993: 9], a patrně i někdejší tradice německého iracionalismu. Lze tvrdit, že větší význam než průběh dějin rekonstruovaný z pramenů v nich měly obrazy, z nichž údajně vycházela politika - což je však bez srovnání se skutečným průběhem dějin jen velmi obtížně ověřitelné. Obrazy jako stereotypy, předsudky a mýty zahrnují v sobě nebezpečí černobílého vidění. Ideologické předsudky (a obrazy jimi

mohou mít větší význam při tvorbě politiky leda v totalitním státě. V demokratickém státě jsou tímto východiskem především zájmy a na jejich základě budované koncepce, které obrazy reflektují jen do určité míry.

Pro posuzování problematiky zkoumání obrazů a německé iracionality 30. let je významné připomenout, že ve stejné době opakuje Rankův požadavek pro studium dějin v ČSR tehdejší československý ministr zahraničí, historik Kamil Krofta⁵¹ [Krofta 1939: V], který ostatně obdobný přístup uplatňoval v zahraniční politice. Jednostranné pěstování historie prostřednictvím obrazů skrývá v sobě nebezpečí velkých zjednodušení. Zejména v demokratickém státě se totiž mohou obrazy významně odlišovat od provozované politiky a mohou zkreslit reálné vztahy sledovaných skupin. Vytváření obrazů, jako zjednodušené a ne vždy oprávněné zobecněné poznání, je typické pro antidemokratické myšlení, silně pěstované od 20. let v Německu. Ztotožněním politična s rozlišením přítele a nepřítele byly získány bezprostředně přímočaré a jednoduché kategorie, jimiž byli ovlivněni prakticky všichni němečtí nacionální autoři. Přítel a nepřítel, to byly elementární, každému srozumitelné kategorie, které milovala nacionalistická inteligence, myslící ve zjednodušených formulacích. [Sontheimer 1976: 266] S tím se dalo snadno zacházet a nadto se toto chápání politična nechalo užít a také se užívalo nejen ve vnímání zahraničních mocností, nýbrž také k posuzování vnitřní situace demokratického státu, jak výmarského, tak československého (občan byl nepřítel tříd). Obraz jako metoda znázornění vztahu dvou subjektů, např. států, koneckonců vždy inklinuje ke zjednodušení přítel-nepřítel.

Protiklad přítele a nepřítele má pak např. u Wilhelma Stapla [Stapel 1932: 170] svoji analogii v protikladu nebe a pekla, a tak „jako Bůh bojuje se svými nebeskými vojsky proti Luciferovi a jeho tovaryšům, tak bojuje stát se svými nepřáteli“. Obraz nepřítele a pekla v sobě skrývá nebezpečí indukce podobného vnímání nebo posílení takového obrazu i na druhé straně. Racionální analýza reality naproti tomu umožňuje většinou vidět i vztahy dvou států složitěji.

Černobílé pojednávání českého postoje vůči Němcům pomocí obrazů, předpokládající obraz Němců jako nepřátel, nepřipouští vlastně jiný obraz Němců než nacionalistický. Naproti tomu zkoumání reálného vývoje na základě pramenů dává svědectví o celé škále postojů. Od obrazů Němců v české společnosti, jež jsou svědectvím promarněné příležitosti pro soužití v minulosti, po obrazy nepřítele. O typologii politických stran vzhledem k německému se pokusil kolem poloviny 20. let Emanuel Rádl [Rádl 1993: 237-238]: za krajně protiněmeckou pokládá národní demokracii, přičemž si je vědom, že v praxi není její odpor tak jednoznačný a že spolupráci s Němci ve skutečnosti přijímá. Protiněmecké zaměření československých národních socialistů, vedených Václavem Klofáčem, brzdil

vliv E. Beneše a některých dalších realistů v této straně. Střed v poměru k Němcům tvořila strana lidová, sociálně demokratická a agrární, přičemž agráři v praxi dospěli v polovině 30. let až k představě možnosti koaliční spolupráce s německými agrárníky a henleinovci. Levici ve vztahu k Němcům tvořili podle Rádla komunisté, kteří byli pro plnou spolupráci s nimi, ale měli malý vliv na společnost. Ve všech stranách pak sledává fašistické nálady nakloněné omezení práv Němců. Lze říci, že tato konstelace se udržela do konce republiky, ale postupně se změnila rozlišovací póly. Na německé straně bylo německé (nacionální a aktivistické) do značné míry nahrazeno hodnotami nacistického hnutí, jež politické strany chápaly jako protiklad hodnot demokratických. V orientaci na spolupráci s Němci (s jejich henleinovskou garniturou) a soudobým nacistickým Německem nejdále pokročili agráři, kdežto komunisté se od r. 1935 v souvislosti se změnami v Německu a novými moskevskými instrukcemi přimkli k silám orientujícím se na zachování demokracie.

Zde se na základě konkrétního bádání rýsuje nutnost jisté korekce původní hypotézy grantu, podle níž: „Subjektivní představy společnosti a jednotlivých jejích složek, které jsou ve složitě interakci s objektivní realitou, tvoří směrodatné východisko politických a jiných reakcí společnosti a vzorů jejího chování.“ Domnívám se, že taková konstelace vznikala až za druhé světové války a po ní. Válečná realita v očích současníků popřela jiné možnosti.

Z vývoje problematiky česko-německé (rakouské) byly odvozeny diskursy, v jejichž rámci byly sledovány změny obrazů. Materiál byl shromažďován především pomocí sond v tisku k významným datům vývoje dvou desetiletí trvání první republiky. Ne vždy se podařilo najít pro předpokládané obrazy potvrzení jejich existence v pramenech. Z hlediska diskursů a obrazů, vznikajících na jejich základě, lze tuto časovou etapu členit na období do mírových smluv nebo spíše do května r. 1920 (po parlamentních volbách byli Němci zastoupeni v parlamentu) a pak do r. 1926 (vstup Němců do vládní koalice). Další období se datuje do r. 1935, kdy byly od roku 1929 ve vládní (koncentrační) koalici zastoupeny i reformistické strany. Vývoj v tomto období významně ovlivnila světová hospodářská krize se silným dopadem v německých oblastech a nástup Hitlera v Německu; zlom v dosavadním vývoji představuje Henleinovo vítězství v parlamentních volbách 1935. Poslední diskurs sahá do r. 1938, kdy se definitivně vyčerpávají možnosti uspořádat vztahy uvnitř státu i navenek demokratickým způsobem. Poslední peripetie tohoto diskursu je snaha o udržení dobrého vztahu ke skupinám Němců, jež se neúčastnily nacistického tažení a Benešovo varování před totalitarismem všeho druhu a nikoli jen německým.

⁵¹ „...jako historik z povolání byl jsem přesvědčen, že k správnému chápání, oceňování a posuzování minulých událostí je především třeba dobře vědět, jak se vlastně sběhly... „wie ist es eigentlich gewesen“.

3. Prameny Pramenná základna pro rekonstrukci úplného obrazu zahrnuje výsledky úřední činnosti na všech úrovních, noviny, časopisy, soudobá literatura (zejm. paměti), kalendáře, ročenky, rozhlas, film, divadelní hry a repertoár divadel, galerie, výstavy, vše na úrovni centrální i místní, mnohé nesnadno dostupné nebo nedostupné. Provést systematický výzkum všech těchto pramenů pro období meziválečné s potřebnou specifikací vůči Němcům v Čechách, Němcům v Říši, Rakušanům a oběma státům, Německu a Rakousku by byla práce pro celý tým na několik let a vyžadovala by speciální metody, zejména obsahovou analýzu. Téma je natolik obsáhlé, že ani všechny výsledky provedené heuristiky nelze do této studie, jež má vymezený rozsah, zařadit.

Přístup, zvolený pro studii, je spíše z nezbytnosti založen na výběru dat z hlediska událostí významných pro vývoj postavení Němců ve státě a z hlediska jejich významu pro ovlivnění německého obrazu ve společnosti. Jím je zároveň dána i metodika výběru pramenů: nejčastěji půjčovaná četba, deníky nejvýznamnějších politických stran, práce vlivných politiků apod. Oprávněnost metody nepřimo podporují také výsledky průzkumu čtenářských výpůjček v Praze v roce 1937 (2 091 860 knih si vypůjčilo 864 787 čtenářů), kdy se dostaly na první místo práce Masarykovy a lze předpokládat jejich vliv na toto publikum i v otázce vidění Němců v ČSR a sousedních německých států. Patrně nejvíce mohly působit v tomto směru Masarykovy projevy (zveřejněné později v souboru *Cesta demokracie I* 1. vydání r. 1933) a Čapkovy *Hovory s T. G. M.* (1934). Pro obraz Němce v literatuře je významný fakt, že z beletrie stály na prvním místě čtenářského zájmu romány historické a ze současné literatury Čapkova *První parta* a *Pujmannové Lidé na křižovatce*, obě s akcentem protifašistickým.⁶⁾

Z tisku jsem věnovala větší pozornost agrárnímu Venkovu jako novinám, které mohly ovlivňovat kolem 15 % voličů agrární strany. Venkov jako deník nejmocnější politické strany, jež se nakonec nejvíce přizpůsobila změnám v mocenských poměrech, přinášel po celou dobu obrazy spíše objektivně laděné, případně pravicově orientované, méně stereotypy nebo předsudky.

Samostatnou skupinu mezi prameny, a to pro celé období první republiky, tvoří prameny úředního charakteru. Mnoho z nich bylo publikováno již dříve. [Gajan 1962.] Obsahují řadu negativních informací, které svou konkrétností potvrzují obrazy nepřítelů; nezdá se však, že by přední čs. politikové měli zájem na tom, aby je šířili tiskem a zhoršovali tak vzájemné česko-německé vztahy.⁷⁾

Zprávy o Němcích a Německu či Rakousku ve většině vlivného tisku (koaličních a státotvorných stran) mají převážně charakter informace bez zaujímání postoje. Obrazy, tj. stereotypy, předsudky a mýty, se vyskytují v tisku jen sporadicky a spíše po nástupu fašismu v Německu, případně se vyskytují jako obrazy extrémní, před-

stavující mínění menšiny (často ovšem významné díky pozici hospodářské). Zveřejňujeme je proto, abychom prostředkovali názorovou škálu.

4. Charakteristika doby Doba, v níž sledujeme obraz Němců a jejich států je charakterizována epidemií diktatur, jež vystřídaly demokratické režimy nastolené po první světové válce. Spisovatel S. Zweig ve *Světě včerejška* [Zweig 1994] nachází v této době strašlivou nevráživost, jež „...pronikla do krevního oběhu doby...jako jedovatý pozůstatek první světové války.“ [Zweig 1994, 29.] Na rozdíl od doby předválečné číší na něj z novin nenávisť jedné země k druhé, jednoho národa k druhému, mezi nimiž zmizela snášenlivost jako etická síla. [Zweig 1994: 30.] Ve vztahu země k zemi a člověka k člověku nacházel hořkost a nedůvěru jako šířící se jed ve zmrzačeném těle. [Zweig 1994: 115.] Zweigovo vidění je ovšem specifické v tom, že ve válce zanikl „svět včerejška“, jehož významnou součástí bylo rakousko-uherské soustátí, a že pohlížel na dění optikou ovlivněnou problémy společností dvou německých států a vznikem německého nacismu. Zaniká mu tak zcela poválečné období, v němž byly překonány důsledky války a jež se označuje jako konsolidace míru a stabilizace.

Zweigovo vidění je samo obrazem a představuje na stupnici obrazů doby pól negativní. Podle Zweiga i „Československo stále ještě naplňovala stará nevráživost a rivalita vůči Vídni“ [Zweig 1994: 329], což je v přímém rozporu s tím, jak líčí situaci těchto dvou sousedů rakouský kancléř Kurt Schuschnigg [Schuschnigg 1947], ale i prameny, které dále citujeme.

A jaký byl svět „dneška“? Naděje, jež bylo možné vkládat do rozšíření demokratického režimu do řady států, byly vzápětí vystřídány skepsí prameníci z neúspěchu demokracie ve většině „nových“ států a z rozšiřování diktátorských režimů. Takovému vidění světa by odpovídaly obrazy druhého jako nepřítel. Jaké šance mělo soužití Čechů a Němců ve středoevropském prostoru v této době? Jaké mohlo být vidění ze zorného úhlu doby, obraz Němců jako spoluobčanů a jako sousedů ve dvou německých státech? Hodnocení problematiky z hlediska dějinných trendů a výchozí konstelace (po první světové válce) sugeruje obrazy spíše negativní. Vzhledem k tomu obrát od obrazu Němců v separatistických německých provinciích k obra-

⁶⁾ *Venkov* 25. 1. 1938, 7.

⁷⁾ Jako příklad mohou posloužit zprávy důvěrníků ze smíšených oblastí: přinášejí obraz o Němcích jako nepříteli, o jejich arogantním chování vůči Čechům, informují o převážně německých nápisech a pouze německých lístcích v pohraničí (20. 4. 1921). Podobné svědectví přinášejí zprávy o protičeské agitaci a výcviku čs. příslušníků pro vyzvědačství v ČSR za účasti německých státních úřadů v Drážďanech, existenci německé vyzvědačské kanceláře na čs. území, vysílání agentů německých vyzvědačských centrál do ČSR (19. 3. 1921, AKPR T 186/21, 26. 7. 1923, AKPR T 1122/2331, 26. 7. 1923, AKPR 1149/23).

zu Němců - spoluobčanů, završený vstupem Němců do vlády, byl obrovským kulturním a politickým výkonem demokratů v Československu. S tím těsně souvisí některé další skutečnosti, jež jsou pro období do konce 20. let významné. Především se čs. demokratická společnost chtěla proti původnímu odmítavému postoji Němců vůči Československu a také proti názorům české (československé) extrémistické pravicové politické menšiny s problémem německých obyvatel ve státě vyrovnat způsobem odpovídajícím otevřené demokratické společnosti - pro Němce ani jiné národnosti nebylo možné vytvořit ghetto.⁸⁾ To reflektovala ústava a umožňoval to demokratický režim, v němž byly zabudovány mechanismy zajišťující podíl na moci zákonodárné i nestátotvorným politickým stranám, státotvorným pak také na exekutivě. Uvedený záměr se objevuje nejen v projevech Masarykových, ale dokonce i Kramářových (viz dále) a dalších politiků. Tyto možnosti a představy nevyklučují existenci obrazů zahrnujících dosavadní stereotypy vnímání Němců. Uvedená převažující hlediska realistické politiky měla svůj extrémní protipól, byť společensky, a tudíž i politicky nepřilíš významný. Tvořili jej fašisté. Jako příklad jejich postoje může posloužit projev představitele nacionální fašistické skupiny červenobílých, dr. Červinky, který 4. dubna 1923 řekl na schůzi Národního hnutí ve Vršovicích: „...převrat byl proveden, ale právě jen proto, že jsme dosti národně necítili, nemáme dnes stát národní...vláda Tusarova...vysloveně nadřžovala Němcům...ministr Beneš prohlásí, že jsme stát národnostní a ne národní, a místo státní řeči se nám dává oficiální. Tato rudozelená koalice svým šilháním po Německu připravila nás o srdečné styky s Francií...Ústava, tak jak byla přijata, není národní, jinak by tam nebyla řeč o jazykových zákonech.“⁹⁾

Z podobných premis vycházel i postoj generála Medka. Odmítal, „že by legie bojovaly za nějaké Švýcarsko, a švýcarizace našeho státu byla by popřením toho, zač jsme bojovali, tj. za stát národní.“¹⁰⁾

Hlasy tohoto druhu však zůstávaly na politické periférii. Na rozdíl od autoritárních a totalitních režimů nepotřebuje totiž demokratický stát ke své existenci obraz nepřítele,¹¹⁾ protože se dokáže vyvíjet pozitivně.

5. Němci v Československu (sudetskí Němci, čeští Němci) Otázka postavení Němců v Československu patřila k existenčním otázkám tohoto státu. Neúspěšné pokusy o úpravu česko-německých vztahů před první světovou válkou [Kazbunda 1995] nevytvořily předpoklady pro snadné uspořádání otázek v novém státě, jež stály v základech těchto vztahů. Negativní obrazy Němců jsou toho do určité míry odrazem. Jen některé můžeme zařadit do kategorie apriorního antiněmectví. Jiné obrazy byly výsledkem realistické politické úvahy. Do této kategorie patří i Masarykovy představy o postavení minorit, vznikající za války: „Vzhledem k svému centrální-

mu postavení bude míti československý stát vždy zájem na tom, aby Němcům a ostatním menším minoritám zaručena byla plná práva. To bude vyžadovat zdravý rozum.“ [Peroutka 1, 1936: 187.]

Negativní vnímání Němců bylo převážně stereotypní a uplatňovaly se v něm dosavadní předsudky i mýty. K nejběžnějším patřilo za první republiky např. nazývání území českých zemí osídleného Němci územím „zněmčeným“ nebo „poněmčeným“.¹²⁾ Na příslušnost těchto krajů bylo uplatňováno hledisko státoprávní: území bylo pokládáno za součást království českého, jež bylo prohlášeno za republiku.¹³⁾

Současně situace po první světové válce umožnila vznik obrazu Němce jako potencionálního spoluobčana v demokratickém československém státě. Vzhledem k významu historické literatury v našem kontextu a tradičnímu vlivu historiků stojí za uvedení postoj Josefa Pekaře k Němcům. Podle historika Josefa Šusty dal Pekař ve slavnostní přednášce z 28. října 1918 republice do vínku postulát „více patriotismu“ a „vlastenectví bylo mu především kladnou obětí horoucího srdce“. Právě proto však „dovedl zcela upřímně spojovati přiznání staleté práce německých krajanů jako nároku na jejich podíl při vládě v naší vlasti, pokud ji dovedou opravdu za svou vlast ceniti“. [Pekař 1993: 98.]

Souhrnně se k problému českých Němců vyjádřil ve Venkovu, listu agrární strany, jedné z nejlivnějších československých stran, prof. dr. C. Horáček v době, kdy ještě Němci československý stát odmítali:¹⁴⁾ „Poměr k našim domácím Němcům, jakožto spolukrajanům jiné národnosti, patří do kapitoly vnitřní politiky a bude řešením jeho pro nás ovšem tvrdým oříškem. Bylo již stokrát z povolaných míst řečeno, že jsme daleci odpláceti jim tím, čím po věky se na nás proviňovali, utiskovali je a násilně čechizovali. Odporovalo by to duchu našeho demokratického programu a bylo by to nakonec také marným. Ale i tu vyvarovati jest se třeba každé slabosti. Budeme jistě ochotni německým krajanům svým dáti onu plnou míru rovnoprávnosti, která jim dle jich počtu, hospodářského a kulturního významu bude příslušet, ale s druhé strany budeme žádat, aby se stali upřímnými a loajálními spoluobčany čs. naší republiky, tak jako jsou švýcarští Němci vlasteneckými občany republiky švýcarské.“

⁸⁾ Otevřená demokratická společnost tak stejně neodpovídala německá představa o uzavření území (svěrázná představa autonomie) vůči československé společnosti, proti pronikání Čechů na „německé“ území.

⁹⁾ AKPR T 636/23, poř. č. 35, 4 listy.

¹⁰⁾ Ib. Řada dalších příkladů tohoto druhu je uložena v AKPR pod stejnou signaturou.

¹¹⁾ Viz např. [Lemberg 1974], podle něhož meziválečné Polsko potřebovalo obraz nepřítele.

¹²⁾ Např. AKPR T 657/21, T 361/21 kopie politické zprávy čs. gen. konzula Beneše MZV z 12. 4. 1921 o německé iredentě, politické i hospodářské. Podobně AKPR 1149/23.

¹³⁾ Uvádí *Venkov* 12. 1. 1919, 1, podle *Journal des Débats* 4. 1. 1919.

¹⁴⁾ *Venkov* 26. 1. 1919, 1-2.

Spíše výjimkou byl postoj, který zaujal filozofující biolog Emanuel Rádl v práci vyšlé v roce 1928. Českou filozofii války mezi Čechy a Němci spatřuje Rádl ve stanovisku Josefa Holečka. [podle Rádl 1993: 14-15.] Rádlův názor jen do určité míry potvrzuje pasáž z Holečka jím citovaná (v níže uvedeném textu část ke středníku). Holeček ale píše: „Mně naopak bylo pořád jasnější, že mezi námi a Němci je co do skladu srdce a ducha propast, která se zasypati nedá; Češi a Němci mohou, budou-li chtít, najít si pro sebe modus vivendi přesným rozhraněním svých práv, ale nemohou žít pospolu na stejných podmínkách.“ [Holeček 1919: 30-31] Klade důraz na to, aby Češi poznali, čím se liší od Němců. V Holečkově úsudku nešlo tedy o filozofii války, nýbrž o rozdíl v politické kultuře, který ostatně formulovali sami Němci, a to zejména vzhledem k národům evropského západu.¹⁵⁾ Rádl [Rádl 1993: 215] soudil, že o rozdílu mezi Čechy a Němci z republiky se psalo většinou jen agitačně. On sám se domníval, že „...Němci budou v budoucnosti pevnou oporou konzervativních vlád v republice“. [Rádl 1993: 212.] Vůbec je charakterizuje jako živel konzervativní, kterému méně vadí nacionalista Kramář než Masaryk. Podle Rádla se obě národnosti ve svých sídlech prolínají, hranice mezi jazykovými oblastmi nejsou jasné, přesto však obě národnosti žijí vedle sebe, „každá svým zvláštním životem jazykovým, kulturním i hospodářským...Patrně tomu tak bylo i dříve...“ [Rádl 1993: 213-214.] Rádl soudil, že Němci ztratili světovou válkou všechno, slabě je zabezpečovaly mírové smlouvy o menšinách. Jejich odpor po převratu byl však slabší než se čekalo. [Rádl 1993: 233.] Rádl předpokládá existenci českého protiněmectví [Rádl 1993: 14], jež měli podle očekávání paralyzovat Masaryk a Beneš. [Rádl 1993: 14.]

Tomu odpovídaly Masarykovy názory o potřebě vyřešit poměr Němců k ČSR. T. G. Masaryk formuloval zásady české realistické politiky vůči Němcům již v České otázce r. 1895: Za „osudný klam“ pokládal názor, „že všechna naše historie není než ustavičný boj proti Němcům a vládě. [rakouské - pozn. E. B.]...Vyvíjeli jsme se i pozitivně, vývoj náš má obsah svůj a vlastní, v němž antagonismus proti Němcům hrál roli velkou, ale přece jen podřízenou. V tom se realism, a to v otázce nad jiné důležité, liší...od běžného teď politizování. Je to požadavek politiky absolutně aktivní a pozitivní;...“ [Masaryk 1969: 176] V tomto přístupu je obsažena orientace české politiky na demokracii, která měla českou společnost přiblížit k moderním společnostem a současně rámcově řešit postavení Němců ve státě.

Ještě předtím než uložily Československu ochranu menšin mírové smlouvy, stala se tato ochrana součástí Prohlášení nezávislosti Československého národa z 18. října 1918: „Práva menšin budou chráněna poměrným zastoupením; národní menšiny budou požívat rovných práv.“ [Beneš 1935: 472-477] Tím byl dán základ pro obraz německého spoluobčana. Ideu příštího státu spatřoval Masaryk

v tvořivé spolupráci všech národností a tříd: „Zdokonalená samospráva a poměrné (minoritní) zastoupení jsou ve státě demokratickém dobrým prostředkem k ochraně minorit; samospráva a poměrné zastoupení jsou požadavkem demokracie.“ [Masaryk 1925: 529.]

Snaha o demokratické řešení postavení Němců v ČSR nebyla však zcela v rozporu ani s názory, jež jsou obvykle zahrnovány do obrazů nacionalistických. Příkladem je postoj K. Kramáře, který se domníval, že „Němec zůstane Němcem, zejména když uvidí, že v jeho usmíření hledáme dokonce slovanský svůj úkol...Svou mentalitu naši Němci změní, a to do jista ne úplně, když pro ně nebude jiného východiska, ale aby se i ideově, ve smyslu státním počestili, k tomu by byla potřeba nové generace, ale ta by musela vyrůst ve vědomí, že Československá republika je granit, na kterém by si Němci vylámali zuby, kdyby pokračovali ve svém nesmiřitelném nepřátelství.“¹⁶⁾ Alespoň na počátku republiky se i Kramář snažil řešit vztah Němců k ČSR pozitivně. Jeho představa měla určité shodné rysy s Masarykovým požadavkem padesáti let pro československý stát odvozeným nejspíše z vývoje USA po občanské válce. Jiné než československé východisko pro Němce potvrdila historie po Hitlerově nástupu v Německu.

Masarykův blízký spolupracovník Edvard Beneš přistupoval k problému jak teoreticky (jako sociolog), tak prakticky (jako ministr zahraničí a určitou dobu také ministerský předseda, později jako prezident). Němce považoval za jeden z velkých národů, které „mají tendenci stačiti sobě samým, ...podceňují vše jinonárodní a vytvářejí v svém vlastním prostředí duševní stav, jako by byly na světě samy, jako by byly inkarnací lidstva...U Němců jevil se nejčastěji - i když ne vždycky - tento cit ve formě jasněho vědomí superiority velkého národa, superiority materiální i duchové, vědomí, jež nese s sebou touhu po expansi národní, politické a hospodářské, vědomí, jež vede ke koncepcím nadčlověka a nadnároda a identifikuje německý národ s kulturním lidstvem, pokládá prostě německý národ za depozi-táře snah, přání, potřeb a práv lidstva a požaduje proň jiná a větší práva než pro národy jiné“. Myšlenku zvláštního poslání shledává ovšem Beneš i u jiných národů. [Edvard Beneš 1937: 309-310.] Na rozdíl od států a národů Ameriky a západní Evropy, které prošly politickými revolucemi a v boji o demokracii prožily revoluci duchovní, „Německo, Rakousko-Uhersko...nikdy nezažily takové revoluce...“ [Edvard Beneš 1937: 312-313.]

Svou představu o postavení menšin formuloval Beneš v souladu s principy demokratického režimu: „...Československo je stát, v němž

¹⁵⁾ Rádl ostatně neuvádí rok, z něhož výrok pochází (ani editor Rádlovy práce z r. 1994 se s identifikací odkazu nenamáhal), a pravdivost Holečkova soudu o tom, že „člověčenstvo...nespěje k světovému bratrství, ale že se rozdělí na dva tábory národů...“ na nešťastí dokázala druhá světová válka.

¹⁶⁾ Kramář in *Naše revoluce*, roč. XIII, č. 3-4, 345 podle [Kural 1993: 20].

žádná národnost existenčně a kulturně ohrožena není, že u nás boj národností menšinových není bojem existenčním, *nýbrž prostě bojem o politickou moc a o spoluvládu ve státě*... mluví se o nás a Němcích jako o rovných mezi rovnými. Pokládám za nutné, aby nikdo ani uvnitř ani navenek nebyl po této stránce žádnou propagandou v cizině a žádnou jinou politickou akcí uváděn v omyl... V této zemi žijí vedle sebe Češi a Němci od staletí... Národnostní spory na všech etnických hranicích jsou přirozené a nevyhnutelné... Spolupracujme politicky a hospodářsky, národnostní boje a difference nepřepínejme, držme je v rozumných mezích a v rozumných formách! [Edvard Beneš 1937: 330].

Podle Benešova nástupce na ministerstvu zahraničí, Kamila Krofity, nehrozí Němcům v Československu ani odnárodnění ani počestění: „Ani nejvášnivější nacionalisté mezi Čechy nic takového nehlásali a nehlásají, nežádali a nežádají. I jejich nejradikálnější požadavky...nesměřují dále než k navrácení Čechů, nedávno a neúplně poněmčených...“ [Krofta 1937: 10.]

Politiku spolupráce s Němci podrobil ve 30. letech kritice Karel Kramář: „...Němcům [bylo - pozn. E. B.] jasno, že je mnoho „vlivných“ na české straně, kterým nestačilo velkodušné naše gesto vůči menšinám a kteří nechtějí sebevědomé národní politiky, ačkoli jsme na to sebevědomí měli mravní právo, poněvadž jsme Němcům dali dobrovolně sami, bez nekonečných konferencí, všecko, co mohou jako menšina žádati k nerušenému, plnému životu národnímu, a čeho oni by nám nikdy nedali. A že jsme dokonce nedovedli a nechtěli všude a důsledně hájiti národní ráz svého státu a celou státní autoritou chrániti své hraničáře, aby tak Němci přivykli vědomí, že je stát náš a že naši lidé nejsou již nepohodlnými „vetřelci“, jak se na ně dívali dřív, nýbrž příslušníky státního národa na státním území československém, to už dokonce musilo být pro Němce důkazem, že jsme si vědomi své slabosti. Bylo by ostatně naivní očekávati od Němců, aby v naší ohleduplnosti k nim viděli něco jiného než slabost. Vždyť byli tak dlouho pány a nikdy jim nenapadlo být k nám aspoň trochu spravedlivými, naopak, dávali nám své panství tak důkladně znát, že jim dojísta nekřivdíme... Je tudíž také přirozeno, že Hitlerovo vítězství a jeho úspěšné lámání mírových smluv naplnilo Němce nejen starou touhou po neomezeném panství v „uzavřeném“ území, nýbrž také přesvědčením, že nás svou jednomyslnou rozhodností nyní tím spíš zastraší, když jsme si ani dřív, dokud Německo nebylo tak silné, netroufali provésti všechny důsledky národního rázu našeho státu.“¹⁷⁾

V té době se také vytvoření jediného státního národa v západním pojetí jako řešení složitých národnostních poměrů již jevílo neschůdným všem, „kdo věcně a střízlivě pohlíží na skutečný stav národnostních poměrů v tomto státě“. [Krofta 1937: 11.] Přesto však podle Kroftova vyjádření z r. 1937 „nepřestáváme doufati, že naši ně-

mečtí spoluobčané se budou snažiti, aby dokazovali svou věrnost a oddanost k tomuto státu vždy a důsledně svými činy... Nezklame-li nás tato naděje,...zajisté [je - pozn. E. B.] všichni rádi budeme uznávati za druhý státní národ a s nimi pracovati o udržení a rozkvetu našeho společného státu“. Je to stará Švehlova zásada rovných mezi rovnými. [Krofta 1937: 18.]

Extrémní názory, jež v demokratickém československém státě neměly příznivé podmínky pro rozšíření, se objevily teprve tehdy, když se naděje na uspořádání poměrů přijatelné pro českou i německou stranu zmenšovala, a ještě pocházely zvenčí. Tak se např. v letáku amerických krajanů r. 1938 uvádělo, že „...tak zvaná německá menšina není téměř nic jiného, nežli náš lid, germanizovaný po celou dobu rakouského tyranství“ a že si Češi u Němců získají respekt, zatočí-li s nimi „aspoň z poloviny tak, jako Mussolini s tyrolskými Němci v Itálii“.¹⁸⁾

6. Diskurs 1 zahrnuje období od počátků republiky do parlamentních voleb 1920, které je poznamenáno německou opozicí proti ČSR a snahami o odtržení. Během roku 1919 a v r. 1920 se politika Němců přenesla na půdu republiky a Němci zastoupením v Národním shromáždění získali podíl na moci zákonodárné.

Nehledě na počáteční nesnáze, je toto období charakterizováno v pramenech spíše absencí nepřátelských obrazů. Kromě toho vznikají představy, obsahující vedle reziduí tradičních stereotypů pozoruhodně často pozitivní formulace směřující k vytvoření dobrých vztahů s Německem a Rakouskem a začlenění německého obyvatelstva do otevřené československé demokratické společnosti. Přestože se tehdy Němci chtěli od českých zemí odtrhnout, byli z mnoha důvodů na české straně pocítováni jako nedílná součást nového státu, jenž byl hospodářským a geopolitickým celkem vytvářeným po staletí.

Počátky státu doprovázely však i obavy z ohrožení právě nabyté státnosti. Propaganda, kterou Němci v ČSR prováděli, by podle tisku byla v každém jiném státě pokládána za velezradu. Odsuzovalo se, že se Němci odvolávají na zásadu sebeurčení, pro kterou měli dříve jen posměch. Pozornosti ale neušlo, že ani mezi Němci nebylo jednoty a že oba reprezentativní německé listy, Prager Tagblatt i Bohemia, nakonec radily k vyjednávání s českou vládou.¹⁹⁾

V této vyhraněné situaci, kdy Němci stáli v opozici proti státu, vznikl Masarykův výrok o tom, že Němci „původně do země přišli jako imigranti a kolonisté“. Protože takto vytrženě mohl být vnímán jako pohoršlivý (a je také tak v německé literatuře dosud tradován), bude dobré uvést širší kontext dotyčného Masarykova poselství

¹⁷⁾ Sborník *Odkaz a pravda Karla Kramáře*, Praha 1939, cit. podle [Vencovský 1992: 55].

¹⁸⁾ Leták z Ameriky, který byl zaslán několika sokolským jednotám počátkem r. 1938, záznam ze 30. 3. 1938, AKPR T 639/38 k 636/23.

¹⁹⁾ *Venkov* 12. 1. 1919, 1.

Národním shromáždění 22. 12. 1918: „Pokud jde o Němce v našich zemích, je náš program znám dávno; území, obývané Němci, je území naše a zůstane naším. My jsme vybudovali svůj stát, my jsme jej udrželi, my jej budujeme znova: přál bych si, aby naši Němci při tom pracovali s námi...Pochopuji ovšem,...že jsou v těžké situaci; přiznávali...pangermánský výbojný program protičeský příliš ochotně, nepochopili světovou situaci...“

Opakuju: my jsme vytvořili náš stát; tím se určuje státoprávní postavení našich Němců, kteří původně do země přišli jako emigranti a kolonisté...My jsme také přesvědčeni, že hospodářský prospěch odkazuje německé krajany k nám...Ať si vzpomenou, že roku 1861 spolu s námi žádali císaře, aby se dal korunovat na českého krále...nám je těžko zapomenout,...že naši Němci dávali nejzuvětší kontingent pangermanismu. Ale přesto je přijmeme rádi, jestliže se rozhodnou ke spolupráci. Nikdo nám nemůže zazlívát, budeme-li po tolika trpkých zkušenostech opatrní, ale ujišťuji, že minority v našem státě budou požívat úplných národních práv a občanské rovnoprávnosti. Americká republika podjala se raději občanské války, než by byla připustila secesi svého jihu. My nikdy nepřipustíme secesi našeho smíšeného severu.“ [Masaryk 1939: 20-21.] Ve svých válečných pamětech, které vyšly v r. 1925, se Masaryk k tomuto problému znovu vrátil: „Němci jako kolonisté nejsou občany druhého řádu, neboť byli do země zváni našimi králi a ti jim zaručili všechna práva, nutná k plnému kulturnímu a národnímu vyžití.“ [Masaryk 1925: 527.]

Přímo, ale i nepřímě, vysílal prezident do zahraničí, pokud šlo o Němce, vysloveně uklidňující signály. V rozhovoru s korespondentem amsterodamského deníku *Het Allgemeen Handelsblad* 30. 1. 1919, otištěném 15. 2. 1919, uvedl: „...Němci [se - pozn. E. B.] nemusí o svůj osud nijak znepokojovat; my budeme vládnout jinak než vládli oni... budou mít úplnou záruku, že se budou moci hospodářsky a kulturně volně vyvíjet... přece nebudeme tak hloupí, abychom Němce utiskovali; deset milionů Čechů nechce mít tři miliony nespokojených Němců, kteří kromě toho mají za sebou národ o sedmdesáti milionech.“ [Masaryk 1939: 85.]

Také v poselství československé armády na Sibiři 13. 6. 1919 poukázal Masaryk na okolnosti, jež mohly postoj Němců příznivě ovlivnit: „Všechny naše vojáky spojuje dnes společně prolévaná krev v obraně republiky. Do řad našich přihlásili se v Itálii i občané německé národnosti, přihlásili se dobrovolně a slouží poctivě republice, protože věří ve spravedlnost republiky.“ [Masaryk 1939: 151.]

Podobně se v té době vyjádřil i Karel Kramář: „U nás Němci vyvolali vzpouru proti našemu státu“ a očekávali, že to posílí snahy po využití nově nabyté moci. V Československu zatím nikoho ani napadlo, že by se menšinám nedalo to, co pro ně bylo mírovými smlouvami požadováno. [Vencovský 1992: 53-54.]

Také jako předseda první československé vlády se Kramář snažil Němce pro československý stát získat. Na první schůzi Revolučního národního shromáždění prohlásil: „...německý národ, v hranicích našeho státu bydlící, nemá nejmenší příčiny obávat se o svůj národní rozvoj. Věrní své minulosti a demokratickým tradicím, nechceme své německé krajany - postaví-li se na půdu státu - nikterak zkracovati v kulturním a jazykovém vývoji..., naší touhou a hrdostí by bylo, aby zde nikdo z nás, kdo není Čechem, necítil se být utiskován a nesvobodným.“ [Peroutka 1936: 198.]

V českém tisku (Venkov aj.) se na počátku r. 1919 poukázvalo na to, že Němci před vznikem československého státu odmítali brát na vědomí požadavky českého obyvatelstva. Když čeští politici vůdcové využili válečné situace a vytvořili nový stát, odmítli jej Němci vzít na vědomí, stejně tak jako odmítli přijmout výsledky světové války. V současných německých postojích však byl rozpor: k novému státu mají sice Němci negativní vztah, ale chtějí od něj ochranu svých politických, kulturních i hospodářských práv.

Do uzavření mírových smluv (září 1919) setrvali Němci v opozici a vyslání zástupců do parlamentu a vlády pro ně nepřicházelo v úvahu. Dne 19. března 1919 přijal prezident Masaryk švýcarského publicistu, který se jej mj. na tuto věc dotazoval a rozhovor otiskl 13. dubna 1919. To, co na konto absence Němců ve sněmovně Masaryk uvedl, svědčí o obavách z jejich účasti při projednávání ústavy: „Kdybychom měli Němce ve sněmovně, měli bychom v ní opozici. Nyní však v těchto dnech musíme být jednotni. Kolem našich hranic je ještě vnější nebezpečí. Teprve až budeme mít u nás pořádek, dojdou také Němci svého práva. Myslím při tom vždycky na Švýcarsko. Bude nám muset být v mnohém vzorem.“ [Masaryk 1939: 104.]

Řešení otázky poměru Němců a státu se prezident Masaryk dotkl znovu v rozhovoru pro *Prager Tagblatt* 20. 12. 1919 (otištěno 25. 12. 1919): „Vyčítá-li se nám, že jsme nepřipustili Němce k budování státu a zvláště do Národního shromáždění, pak bych chtěl Němcům...říci toto: Po převratu a až do podepsání mírové smlouvy považovali se sudetští Němci většinou za občany německého Rakouska, měli svou vlastní vládu a chovali se proti Československé republice odmítavě. Pokud trval tento stav, bylo již formálně nemožno přizvat Němce k spolupráci v Národním shromáždění... Pokud měli svou vlastní vládu ve Vídni, naprosto nemohli jako korektní lidé poctivě sloužit našemu státu. Bohužel se protáhlo přes mé očekávání sjednání míru...Nyní však přišel čas, a já mám jenom to přání, abych viděl politické poměry slušně vyjasněny...každá národnostní menšina [se - pozn. E. B.] musí uplatnit. Toto axioma bylo provedeno ve volebním řádu do obcí, bude rovněž uskutečněno ve všech ostatních bodech. Jazyková otázka není pro mne politikum, nýbrž věcí účelné administrativy. Tomu odpovídající řešení této otázky odklidí mnohé stížnosti Němců.“ [Masaryk 1939: 243.]

Československou představu o postavení národností, a tedy i Němců, jež se stala základem mírových ujednání o menšinách, předložil 20. května 1919 v „Nótě o podmínkách existence národností v Česko-slovenské republice“ ministr zahraničí Edvard Beneš. Tato nota byla projednána a přijata na zasedání komitétu mírové konference na Quai d'Orsay.²⁰⁾

„1) Úmyslem československé vlády je vytvořit organizaci státu, přijímající jako základnu národních práv principy použité v ústavě Švýcarské republiky, tzn. vytvořit z Československé republiky jakési Švýcarsko samozřejmě se zřetelem ke zvláštním podmínkám v Čechách.“²¹⁾

2) Všeobecné volební právo s poměrným systémem zajistí různým národnostem republiky poměrné zastoupení ve všech volených orgánech.²²⁾

3) Školy budou na celém území udržovány státem z veřejných prostředků a kde zřídí školy pro různé národnosti v obcích podle počtu dětí, podložené zákonem, prokáží potřebu zřídit takovou školu.

4) Všechna veřejná zaměstnání budou přístupná různým národnostem obývajícím republiku.

5) Soudy budou smíšené a Němci se budou moci obhajovat před nejvyššími soudy ve svém jazyku.²³⁾

6) Místní správa (obce a okresy) se bude konat v jazyce většiny obyvatelstva.

7) Náboženská otázka se v Československé republice neklade - nebudou tedy v ní nesnáze.

8) Oficiálním jazykem bude čeština a navenek bude stát československý; avšak prakticky musí být německý jazyk druhým jazykem země a bude běžně používán ve správě, před soudem, v ústředním parlamentu jako rovný. Úmyslem československé vlády je učinit obyvatelstvu prakticky a v každodenním užívání zadost, zachovávajíc určité zvláštní postavení jazyku a elementu československému.

9) Vyjádřeno jiným způsobem, je možné říci, že současný stav, kde Němci měli zdrcující převahu, zůstane; jen budou privilegia, kterým se Němci těší, redukována úměrně jejich proporci (např. bude redukován počet německých škol, protože budou přebytečné).

Bude to režim krajně liberální, který se bude značně blížit švýcarskému.²⁴⁾

V souvislosti s představami o uspořádání státu existovaly v české veřejnosti obavy a Němci se nejednou objevovali v podobě nepřítelů. V této souvislosti se vyskytly i výhrady vůči aplikaci „švýcarského modelu“. Jako příklad můžeme uvést názor prof. dr. Františka Weyra, jenž se významně podílel na koncipování čs. ústavy. Dne 9. 4. 1919 řekl v ústavním výboru: „...jsem pevně přesvědčen, že náš stát, který jest obklopen samými strašnými nepřáteli, nemůže počítati na věčně idylický život, jaký mají ve Švýcarech.“²⁵⁾

Vědomí choulostivosti německé otázky a obavy prostředkuje i vyjádření dr. Václava Boučka, poslance České strany pokrokové, který

v ústavním výboru v únoru 1920 prohlásil: „Naši Němci mají úzký styk s cizinou, s Anglií, Amerikou a také s Francií. Ve Francii dojdou snad méně ozvy, ale v Anglii a Americe dávají pozor na každý krok, který u nás činíme, a na každé slovo, které se týká německé menšiny, a bylo by mně a myslím, že všem, kteří za vedení tohoto státu jsou odpovědni, velmi nepříjemno, kdyby následkem protestu Němců pak najednou měla býti nám nařízena nějaká změna.“²⁶⁾ Při projednávání návrhu ústavy v ústavním výboru v lednu a v únoru 1920 formulovali účastníci svůj názor na Němce zvláště při projednávání ústavního jazykového zákona. Obrázu Němců jako nepřátel, který byl motivován obavami, ale také snahou akcentovat německou porážku, čelili přední čeští politikové, zejména ministr vnitra Antonín Švehla a Edvard Beneš, představující realistickou politiku.

Diference mezi jednotlivými československými politickými skupinami se objevila hned v prvních diskusích o ústavním jazykovém zákonu: národně demokratický poslanec dr. Brabec odvoláním na nepolepšitelnost Němců a jejich mentalitu požadoval, že by se Němcům nedávalo víc než co musíme podle mírové smlouvy: „Stížnosti zde vždy budou, ať s námi Němci bojují, my se s nimi spravíme a budeme mít vhodnou politickou pozici...vůči nepříteli, který má nezměněnou mentalitu, jako míval, když nás utlačoval. Němci jsou nepolepšitelní a já bych se přimlouval za to, abychom celý ten zákon řešili striktně ze stanoviska mírové smlouvy a abychom dali jen co musíme.“ [Broklová 1992: 82.] Tento tradičně negativní stereotyp vidění a vnímání Němců sdílela mezi politiky na počátku republiky jen malá skupina.

K vývodům zmíněného poslance Brabce se sarkasticky vyjádřil Antonín Švehla: „Zahajuje se zase vlastně generální debata...o politice vůbec a o tom, jak bychom napsali do zákona: „My porazili Němce“, a jak bychom jim každodenně uložili takovou modlitbu...Celý svět ví, že jsou Němci poražení...A jestli to neví, snad nemyslíte, že jim to zde vmačkáme do mozku...Čeho chceme dosíci? Práva, která my zde Němcům fixujeme, jsou...jasně určena...Zde běží o to, co je českoslovenština, němčina atd., a jaká jsou jejich práva.“

²⁰⁾ *My diary, At the Conference of Paris, With Documents by David Hunter Miller, Vol. XIII, New States (Minorities), [1925], 68-70.*

²¹⁾ Jazykové hranice neprobíhají ve Švýcarsku podél hranic kantonů, ale napříč jimi.

²²⁾ Požadavek zastoupení podle poměrnosti vyslovil r. 1846 Victor Considérant: „La majorité est le principe de la décision, la proportionnalité est le principe de la représentation.“ Jako první jej vyslovil Mirabeau 30. 1. 1789 [Braunias, K. 1932: 193-194]. Po první světové válce se poměrná volba lavinovitě rozšířila jako spravedlivější než většinová.

²³⁾ V orig. je „ve svých jazycích“, formulace se patrně měla týkat nejen Němců, ale i dalších národností.

²⁴⁾ Problémy kolem interpretace švýcarského vzoru viz Broklová, E.: Švýcarský vzor pro Československo na Pařížské mírové konferenci, ČČH 1994, 2, 257-267.

²⁵⁾ ANS, fond RNS, těsnopisecký záznam o 34. schůzi ústavního výboru poslanecké sněmovny RNS, 24.

²⁶⁾ AFS, f. RNS, karton 33, těsnopisecký záznam 158.a. schůze ústavního výboru, 13.

To je jasné a nezahajujeme o tom politické debaty.“ [Broklová 1992: 82-83] Podobně realistický přístup k jazykové otázce projevil Švehla ostatně již dříve a zastával jej i zpravodaj ústavního výboru RNS dr. Václav Bouček, který se na Švehlu odvolával: „...musíme otázku jazykovou řešit skutečně jako státní národ a tu státnost nedosáhneme tím, že budeme jiné utlačovat a dráždit.“ [Broklová 1992: 76.]

Ke zvlášť tvrdému střetnutí o jazykový zákon došlo mezi ministrem Benešem a poslancem Kramářem. Kramářovo pojetí státního jazyka nazval Beneš německo-maďarským, zahrnujícím germanizační násilí, a pokládal za potřebné se této terminologie zbavit. [Broklová 1992: 180-181] Přál si, „abychom zbytečně nedávali Němcům záminky, aby nás před světem mohli ostouzet.“ [Broklová 1992: 182-183.]

Kramář tuto argumentaci odmítl, státní jazyk interpretoval prostě jako jazyk státu a byl ochoten dát druhým jazykům jen jistá omezená práva: „Ostatně ať si děláte co děláte, Němci v tom budou vidět vždycky provokaci...jsme obklopeni nepřáteli...ustupováním Němcům si tu situaci nezlepšíme. Můžete dělat co chcete, mluvíte k Němcům třeba andělsky, jakmile dostanou moc, uvidíte, jak si to oni představují.“ [Broklová 1992: 183.]

Diskuse o jazykovém zákonu byla pozoruhodnou měrou naplněna vstřícnými představami o postavení Němců v ČSR. Dr. Václav Bouček argumentoval v diskusi tím, že československý stát nesnese trvalého odporu Němců proti sobě; sociální demokrat, poslanec Dědic, řekl, že Kramář si nesmí představovat, „že by mezi námi a Němci byla nějaká nepřeklenutelná propast“. [Broklová 1992: 184.]

Kramář však trval neústupně na svém a ústavní idealismus, jak to nazýval, kritizoval i později. Domníval se, že menšiny v něm viděly jen československou slabost. [Vencovský 1992: 44-45.] Podle jeho názoru byl souboj o jazykový zákon, který svedl se Švehlou, Masarykem a Benešem „jeden z nejbolestivějších“; „menšinám“, argumentoval, „jsme dali v okresích převážně nečeských taková práva, jakých jsme tam pro naše menšiny...nikdy za Rakouska nedosáhli, ačkoliv platné právo mluvilo za nás. A za to, co jsme německým úřadům dali ve vnitřní službě, byli naši soudci a úředníci kdysi přísně disciplinováni. Ale i jinak jsme Němcům vyšli tak vstříc - vzpomeňme jen německé rady zemědělské a školské - že člověk opravdu neví, co vlastně Němci ještě chtějí, když nemyslíme na požadavek německé autonomie, proti němuž se náš národ za Rakouska ubránil nejen v zájmu celistvosti a bezpečnosti našich zemí, nýbrž i proto, že za žádnou cenu nechtěl vydati české menšiny spravedlnosti německého nacionalismu. Je dojísta pro každého, kdo německé mentality nezná, nepochopitelným, že to dnes Němci na nás žádají, poněvadž byli - poraženi...“.²⁷⁾ [Vencovský 1992: 47-48].

Jak určovala místo Němců a německé menšiny ústava z 29. 2. 1920? Preambule se zmiňuje o prospěchu k „obecnému blahu všech občanů tohoto státu“.²⁸⁾ [Broklová 1992: 187.] Jejich součástí byli

ovšem i Němci. V hlavě první byl lid označen za „jediný zdroj veškeré státní moci v Republice československé.“ Lid není diferencován národnostně ani sociálně, žádná část z něj není vyloučena v souladu s demokratickou teorií. [Broklová 1992: 189.]

Podle hlavy páté Němci jako „Všichni obyvatelé Republiky československé požívají ve stejných mezích jako státní občané této republiky na jejím území plně a naprosté ochrany svého života i své svobody, nehledíc [!] k tomu, jakého jsou původu, státní příslušnosti, jazyka, rasy nebo náboženství“. [Broklová 1992: 207.]

Podle hlavy šesté o ochraně menšin národních, náboženských a rasových „Všichni státní občané Republiky československé jsou si před zákonem plně rovni a požívají stejných práv občanských a politických nehledíc k [!] tomu, jaké jsou rasy, jazyka nebo náboženství“. [Broklová 1992: 210.]

Emanuel Rádl pokládá tato ustanovení ústavy za nedostatečná, protože se vláda neobrátila na veřejnost s poučením, že také Němci jsou naši spoluobčané. „Jedině prezident Masaryk usiloval Němcům vyjít vstříc...“ [Rádl 1993: 233.] Vezme-li se však v úvahu např. kapesní vydání ústavy pro vojáky, nelze se domnívat, že by ústava a její znění bylo zcela neznámé, nehledě k tomu, že nejrespektovanější politik ČSR, prezident T. G. Masaryk, se k problémům postavení Němců vracel velice pravidelně. V duchu demokracie byli vychováváni správní úředníci. Ostatně právě i velmi obsáhlé referáty tisku o německé problematice svědčí o slušném stupni informovanosti veřejnosti o této otázce.

K problému postavení Němců se nejednou vracel Karel Kramář, jenž projevoval nespokojenost s vývojem věcí. Soudil, že „otázka německá stává se docela jinou, než byla v počátcích naší republiky... naše postavení bylo s počátku jiné a lepší než nyní. Široké vrstvy lidové byly ještě prodchnuty nacionalismem našeho boje za svobodu, a v tom ovzduší jsme spolu se socialisty tvořili ústavu a jazykové právo. Ale s vítězstvím poválečného materialismu poměry se měnily. Nedovedli jsme už provést ani lázeňský zákon, a když pak Němci byli ve vládě, byla reforma správy první a poslední možností dohody. Jazykový zákon jsme dělali v domnění, že vítězní Spojenci dovedou udržet své pozice a že tudíž Němci, kterým jsme dali vědomě a úmyslně daleko víc, než k čemu jsme byli podle mírové smlouvy

²⁷⁾ Poměrem devíti ku pěti hlasům bylo pak v ústavním výboru odhlasováno znění „oficiální (státní) jazyk“, a Kramář vyhlásil minoritní votum. Pro představu o míře posunu od pojmu „oficiální“ jazyk použitého v saintgermainské mírové smlouvě je třeba uvést, že v rakouské ústavě první republiky byl užit pouze pojem „státní“ jazyk.

²⁸⁾ Preambule je uvozena větou „My, národ Československý“. Interpretace „národa Československého“ je jednak nacionální, v níž se podkládá za nesporné, že jde o Čechy a Slováky, jednak v duchu liberálních ústav, v nichž národ byl lid sjednocený vůči panovníkovi (např. ve Francii, kde je to ještě patrné i z pojmu Assemblée Nationale, což jako Národní shromáždění převzala i československá ústava) a jde tedy o národ ve smyslu lid Československa. Teprve v naší současnosti se prosadil pojem lidé nebo lid. O interpretaci Československého národa též in Broklová 1994: 81.

povinni, tolik, co oni za Taafa i Badeniho nejvýš chtěli povolit nám, ve vědomí své porážky uznají konečně naši vůli ke spravedlnosti". [Vencovský 1992: 49.] Kramář vkládal naději v ty, kteří vyrostli ve svobodném československém státě: dovedete „si snad poměr k Němcům upravit lépe, než to dovedli tak mnozí z nás, a nebudete sami v nich utvrzovati vědomí povznešenosti, jakési vyšší rasy, což vylučuje možnost mužného soužití". [Vencovský 1992: 49.]

Volební zákon schválený spolu se zákony ústavními umožnil konání voleb a poměrné zastoupení Němců v parlamentu. Volební kampaň nebyla ve svém celku vedena směrodatnými československými stranami protiněmecky, což bylo významné pro perspektivu přijetí ústavy a budoucí začlenění německých zástupců do parlamentu.

Naproti tomu ve vnitřní dokumentaci československých úřadů, zvláště ve zprávách důvěrníků o situaci v pohraničí, se stále objevuje negativní hodnocení Němců. Např. zpráva důvěrníka o průvodu pořádaném Bundem der Deutschen in Böhmen a Turnvereinem 1860 a dalšími spolky 8. srpna 1920 v Karlových Varech: Průvod pod velkoněmeckými barvami v plné lázeňské sezóně je hodnocen jako provokace. Podle autora zprávy jsou Němci stále drzejší a vyslovují se nepokrytě, že dny republiky jsou sečteny.²⁹⁾ Jinou skupinu těchto pramenů tvoří informace o stycích českých Němců s Němci v říši zasílané čs. zastupitelskými úřady.³⁰⁾

Informace tohoto druhu nebyly zveřejňovány v tisku a ovlivňovaly tudíž veřejné mínění minimálně. V politických kruzích a rovněž ve státní správě vedly spíše k obezřetnosti vůči Němcům, aniž by se sahalo k nějakým závažnějším opatřením.

Obecně lze říci, že německá otázka v oné dramatické podobě z počátků republiky poněkud ustupovala do pozadí a situace – také v českém veřejném mínění – se zklidňovala.

7. Diskurs 2. Do roku 1926 šlo české politice i prozíravým politikům německého tábora o to, jak zapojit představitele Němců do státní politiky, což mělo značné úspěchy hlavně ve sféře hospodářské. V období od voleb v květnu r. 1920 jsou už Němci zastoupeni v parlamentu a obsahem diskursu do r. 1926 byly otázky jejich podílení na výkonné moci, přičemž se stále častěji uvažovalo o vstupu do vládní koalice. S jeho realizací v roce 1926 mizí v publicistice často frekventovaná otázka tzv. germanofilství hradu a německá problematika už dál nezaujímá ve volebních kampaních v českém tisku nějaké zvláštní místo. Zvláště v tisku socialistických stran se po volbách r. 1925 objevuje jako převažující sociálně politická a méně nacionální diferenciaci. Odděluje se buržoazie, a to německá a česká, a proletariát, opět německý a český. Politický diskurs šel stále více napříč obyvatelstvem a do popředí se dostávaly společné hospodářské a sociální problémy. Pro stanovisko národně demokratické bylo

příznačné, že tato strana žárlivě sledovala pozornost věnovanou Němcům proti údajně menší pozornosti věnované Slovákům. To však bylo menšinové stanovisko. Ve skutečnosti si němečtí konzervativní politikové byli bližší s konzervativním Kramářem než s Masarykem, byť podporujícím aktivismus. Ještě po parlamentních volbách roku 1925 je rovnoprávné občanské postavení Němců interpretováno německými nacionály jako ponížení.³¹⁾ Výsledkem jednání mezi politickými stranami československými a německými bylo vytvoření koalice občanských stran (celně kongruové), v níž byli zastoupeni němečtí agrárníci a křesťanští sociálové.

Kromě podílu na moci zákonodárné a na veřejné správě, získali tedy zástupci německých politických stran v r. 1926 podíl i na moci vládní a výkonné. Tím byla v podstatě naplněna liberálně demokratická koncepce zařazení Němců jako rovnoprávných občanů podílejících se na všech stupních moci, jež vytrvala až do jara 1938.

Významný podíl na realizaci tohoto pojetí měl prezident Masaryk, který začal podporovat vznik německého aktivismu velice záhy, jakmile Němci učinili polem své politické působnosti československý stát. Při příležitosti návštěvy rakouského spolkového prezidenta v Lánech v rozhovoru pro Vossische Zeitung prohlásil T. G. Masaryk 15. 12. 1921 za svůj „životní úkol“ záměr „smířit ve státě Němce s Čechy a dosáhnout vnitřního míru; a s dosti učiněním konstatoval, že se pro to od založení republiky už leccos udělalo". [Masaryk 1939: 194.]

V řeči k Národnímu shromáždění 1. 1. 1922 posunul původní představu řešení národnostních poměrů podle švýcarského vzoru směrem k řešení podle vzoru belgického, neboť Belgie je stát jednotný a v ČSR „o teritoriální autonomii nemůže a nebude se jednat; to nepřipouští také nevýhodná konfigurace menšin. Naším německým krajanům přísluší účast v administraci a ve vládě; to se rozumí v demokracii samo sebou. Tato součinnost předpokládá ovšem loajální

²⁹⁾ AKPR T 12/25, propag. odbor 1204/20, kr. 134, č. 1.

³⁰⁾ Jako příklad můžeme uvést AKPR T 153/21 (T 1762/21), 6. mimořádná zpráva politická konzulátu ČSR v Mnichově z 1. 11. 1921, list 2 a 3: Dle zdejších pozorování lze soudit, že zdejší vysokoškolské buršácké spolky budou provolávanými povzbuzovat buršácké korporace čs. vysokých škol německých ku pasivní rezistenci a poškozování státních zájmů při nynější mobilizaci. Verein der Deutschen aus den Nachfolgestaaten der ehemaligen österreich-ungarischen Monarchie i další spolek přidružený ke spolku Verein für das Deutschtum im Auslande spolupracuje se spolkem Deutscher Schulverein. Všechny spolky financuje Handlungsgehilfenverband. S národními sociály, Hütlerem [!] v Mnichově udržují tyto spolky spojení prostřednictvím Heinricha Mötzela [nebo Hötzela], který...je ve spojení se sudety. Němci. Všechny zmíněné spolky jsou sdruženy v Deutschvölkische Arbeitsgemeinschaft. Verein für Deutschtum im Auslande má v Bavorsku 5 000 a v celém Německu 80 000 členů. Nyní nastala malá stagnace v činnosti, ale členů přibývalo. „Veškeré jmenované spolky podporují iredentu v Československé republice.“

³¹⁾ „Nikdy neuznáme Čechy za pány, nikdy se nebudeme cítiti raby v tomto státě.“ [Broklová, SLON 1992: 132.]

uznání státu a uznání beze vší dvojsmyslnosti. Nepodceňuji jazykové překážky a obtíže, ale dají se překonat, jestliže obě strany uznávají prospěšnost a nutnost součinnosti...Jedno přání chci při té příležitosti vyslovit. Aby totiž někteří vedoucí lidé z německého tábora odložili způsob svého vystupování. Mají ještě příliš mnoho pangermánské povýšenosti, pohlížejíce na nás jako [na - pozn. E. B.] inferiorní...Část německých předáků nesprávně a nepravdivě líčí naše poměry. Pochopuju, že je jim těžké vzdát se bývalé nadvlády a spokojit se rovnoprávností. Ale zaráží mě neloajálnost a vědomá nebo úžasně lehkomyšlná nepravdivost v posuzování a odsuzování naší administrace a našeho státu. Platí to zejména o propagandě zahraniční.“ Současně Masaryk přiznává, že nevěcná kritika je i na straně české. „Šovinism je všude kocourkovstvím, nejen u národů malých, nýbrž i u velikých...všude se stal hrobem svobody a samostatnosti.“ [Masaryk 1938: 216-218.] V rozhovoru pro The Sunday Times 21. 9. 1923 zdůraznil prezident, „že i maďarské a německé obyvatelstvo se ponenáhlu smiřuje s českou vládou a že mimo několika málo „nesmiřitelných“ velká většina obou těchto národností je nyní přístupnější“. [Masaryk 1938: 418.]

V obecnější poloze zhodnotil Masaryk postoj Němců v rozhovoru s anglickými novináři 23. 10. 1923: „Máme tři miliony Němců, ale jsou roztroušeni mezi ostatním obyvatelstvem a všichni požívají politické rovnoprávnosti. Nesmíte zapomínat, že Němci byli v Rakousku-Uhersku národem vládnoucím a že na to dosud nemohou zapomenout. Teď po pěti letech si své postavení uvědomují a vpravují se do nových poměrů.“ [Masaryk 1938: 466.] Nehledě na existenci extrémních tendencí, mohli bychom patrně tuto charakteristiku pokládat za převažující trend v obrazu Němců první poloviny let dvacátých. A osobní autorita Masarykova zůstávala stále jedním z nejvýznamnějších faktorů, který formoval české a československé veřejné mínění.

Pro prezidenta Masaryka byla otázka Němců trvalým tématem, k němuž se stále vracel. V interview s redaktorem Blaedelem 5. dubna 1924 pro kodaňský list Politiken rekapituloval starší návrhy na přičlenění oblastí převážně osídlených Němci k Německu a argumentuje proti nim. Jejich východiskem byla téze, že „Češi a Němci, žijící v rámci českých zemí od staletí společným životem, musí také v budoucnosti společně žít a pracovat“. V současných poměrech viděl oporu k této své vizi budoucnosti v tom, že „Naši Němci nemají vážných důvodů ke stížnostem...Čechizace Němců si nepřejeme. Jsem přesvědčen, že je možné úplné dorozumění Čechů a Němců a že dospějeme časem k politické mírové spolupráci“. [Masaryk 1938: 25.]

Úsilí o zapojení Němců do sféry vládní a výkonné moci vyvrcholilo v první polovině července 1926, kdy Československá strana lidová učinila otevřenou nabídku německým občanským stranám, aby společně s českými vytvořily pevnou vládu, zanechaly nacionálních rozporů a provozovaly reálnou stabilizační politiku. Proti této

iniciativě se nepostavili ani národní demokraté. Podporování německými průmyslníky, kteří byli stále méně spokojeni s politikou německých nacionálů, přistoupili němečtí aktivisté dosti ochotně k vyjednávání.

Postupující jednání vyvolala třídění sil i na české straně, v národní demokracii a u národních socialistů. Po volbách v listopadu 1925, které ukázaly neudržitelnost všennárodní koalice, se pravicoví nacionalističtí představitelé (Jiří Stříbrný, Rudolf Kepka) snažili změnit situaci náhradou poměrného zastoupení většinovým volebním řádem. Z dosavadních okresů s německou většinou měly být zřízeny tři volební okresy s vysokým volebním číslem, takže by Němci dostali celkem pouze 43-46 mandátů, zatímco dosud měli 71 mandátů. To znamenalo, že na 80 000 Němců měl připadnout jeden poslanecký mandát, kdežto na 20 000 Čechů rovněž jeden.³²⁾ Nešlo o návrh jediný, ale u lidovců, agrárníků a zejména sociálních demokratů neměl žádný z těchto pokusů úspěch. Ohlas získal Stříbrný jen u národních demokratů, kteří se usnesli, aby ústavně právní komise jejich strany připravila návrhy k revizi ústavy ve směru zachování národního rázu státu. V tomto duchu měly být koncipovány i návrhy na změnu volebního řádu.³³⁾ Program malé strany českých fašistů ze 16. května 1926 požadoval vytvoření státu ryze národního se státním jazykem českým a slovenským. Ostatní jazyky měly být připuštěny jen jako úřední a služební. Stát měl tedy být uspořádán „po česku“, základní ideou politiky se měla stát všeslovanská myšlenka. Poslední fází fašistického programu bylo omezování Němců, Maďarů, cizinců a židů.³⁴⁾ Pokus o nastolení nacionálně českého mocenského monopolu fašistickým pučem v létě 1926 však rovněž ztroskotal.³⁵⁾

Heslo „Němci do vlády - my do revoluce!“ vydané v této souvislosti národními demokraty zakrývalo rozpory, které vznikly v jejich straně v otázce vstupu do koalice, jež se s pomocí národní demokracie vytvářela. Fašizující křídlo (generální tajemník Hlaváček a redaktor Sís), jež se v národní demokracii dostalo k moci, vystupovalo se zuřivě nacionalistickými výpady proti dohodě s Němci. To ztěžovalo situaci národně demokratickým průmyslníkům a bankéřům, kteří učinili sliby německým aktivistům. Mladá generace ve straně však vystoupila na obranu demokratického programu. Průlom pak učinil předseda klubu národně demokratických senátorů, Brabec, který prohlásil redaktorovi Prager Presse, že spoluvládu považuje za možnou, pokud by jejím programem - podle formulace komunistického Rudého práva - byla konsolidace kapitalismu.³⁶⁾ Ve vyjednávání s národními demokraty se ovšem angažoval i hrad (dr. Šámal

³²⁾ *České slovo večerní* 1. a 2. 4. 1926, AKPR D 2068/28. *Přítomnost* 1926, 211.

³³⁾ AKPR D 3840/26.

³⁴⁾ AKPR D 3222/26.

³⁵⁾ Broklová 1961: 478-479.

³⁶⁾ *Rudé právo* Več. 20. 9. 1926.

u bankéře Preisse). Národní demokracie nakonec zdůvodňovala svou účast v koalici jako protiváhu proti Němcům v případě jejich vstupu do vlády. Uvažovalo se také o tom, že by Němci a národní demokracie zatím neměli ve vládě parlamentní zástupce.

Pro vstup Němců do vlády se veřejně vyslovil v interview Prager Tagblattu 7. září prezident T. G. Masaryk: „Němci mají nejen právo účastnit se vlády, nýbrž i povinnost... Pro mne není otázka ministerství tak důležitá jako otázka, zdali voličstvo schvaluje postup svých vůdců a zdali tito vůdci neztratí důvěry svých voličů. Psychologický moment je proto tak důležitý, aby se rozhodl, zda si voličstvo už přeje takzvané pozitivní politiky a zda stojí a vytrvá za svými vůdci... Pokud při tom jde o naše strany, doufám a přeji si, aby je zkušenosti po převratu poučily, že přátelský poměr k Němcům a politická spolupráce s nimi je v zájmu republiky.“ [Masaryk 1994: 159.]

České slovo formulovalo stanovisko strany národně socialistické k budoucí vládě 15. září 1926: jsme pro parlamentní spolupráci na základě potřeb státu a požadavků pracujících vrstev při setrvání na principech demokratické a národní revoluce. Pouhá majorita měšťácká, eventuálně česko-německá, není šťastným řešením, poněvadž není zárukou klidu, rozvahy a spravedlnosti. Odpadnou-li nesrovnalosti a malichernosti osobní, bude úprava možná. Rozpočet musí odpovídat potřebám státním a všeho občanstva. Výhrady se tedy netýkaly německé účasti ve vládě, ale jejího charakteru sociálního.

V rozpacích tonula národní demokracie a senátorka Viková-Kunětická lkala v Národních listech nad tím, že vládní kombinace s Němci bude neštěstím českého národa. Na schůzi na Slovanském ostrově národní demokraté prohlásili, že jsou proti účasti Němců ve vládě, ale přesto spatřují v této situaci další pokrok na cestě, která prý nakonec povede k vítězství fašismu. Ve společenství s Němci koneckonců národní demokracie spatřovala i přednosti: řešení nových úkolů „nesmějí...bránit žádné předsudky hospodářské nebo sociální, ...poněvadž všechny tyto otázky musí se řešit z hlediska potřeb celého národního hospodářství...“³⁷⁾

Jednání o novou vládu skončilo odchodem reformistických stran do opozice. Osou nové vládní garnitury se stali čeští a němečtí agráři, k nimž se řadili klerikálové obou národností. Dne 12. ledna následujícího roku vstoupila do vlády Slovenská strana lidová.

Prezident Masaryk 28. října 1926 zdůraznil ve svém projevu tradice politiky Přemyslovců, Karla IV. a Jiřího Poděbradského pro současnou politiku: „Chceme mít k Německu jako ke všem sousedům a národům Evropy poměr přátelský.“ Ve vnitřní politice to znamená národnostní sblížení ve státě. [Masaryk 1994: 166-167.]

Národní demokracie se však nevzdávala: „Dnes, když máme Němce ve vládě, ...vidíme, jaká je to škoda...“ Oficiálně se strana vlády neúčastnila proto, že Němci dosud nepodali dostatečných důkazů své opravdové oddanosti, aby národní demokraté mohli věřit v je-

jich státotvornost a v to, že nebudou brzdit vývoj československého státu.³⁸⁾ Teprve na jaře 1928 byl Ladislav Novák jmenován za národní demokracii ministrem obchodu a strana tak i formálně přistoupila na spolupráci s Němci.

Několikaleté úsilí prezidenta Masaryka a některých německých politiků se setkal s úspěchem. Osm let po vzniku státu, který Němci na počátku odmítali, se zástupci první a třetí nejsilnější německé politické strany podíleli na moci vládní a výkonné. Národnostní hlediska všeobecně ustupila do pozadí a tradiční stereotypní vnímání Němců se stává doménou nevýznamných nacionalistických skupin. Do popředí vystupuje diferenciací sociální a politická, tak jak to předpokládal prezident Masaryk.

8. Diskurs 3. První roky období do r. 1935 jsou ve znamení saturované atmosféry. Volby r. 1929, kdy německé státotvorné aktivistické strany získaly 71 % hlasů německých voličů tento obecně převládající dojem ještě posílily. Do koncentrační koalice s německými politickými stranami vstupují spolu s německou sociální demokracií československé reformistické strany (vytváří se celostátní dvoutřetinový konsensus). Poněkud později než ve světě nastupuje v ČSR hospodářská krize, koná se proces se spolkem Volkssport, který byl součástí DNSAP. V parlamentních volbách r. 1935 vítězí Henleinova strana. Diskurs je veden zejména v druhé polovině období jako problém trvalosti aktivismu a jeho předpokladů. Jako rušivé faktory působí: hospodářská krize a po uchopení moci Hitlerem politické, ideologické a propagandistické vyzařování nacionálně socialistického režimu.

Reformou veřejné správy v r. 1927 provedenou za aktivní účasti sudetoněmeckých stran bylo dovršeno budování státu. Existující uspořádání státu akceptoval v projevu k desátému výročí republiky prezident Masaryk. V pasáži o demokracii a samosprávě je jednoznačně vymezeno i postavení Němců v Československu. Domněnky o možnosti autonomie pro Němce, které jsou s tímto projevem spojovány, vznikají pouze nepřesnou interpretací projevu a bez souvislosti s předchozími projevy na toto téma: „...stát moderní nemůže se vzdát organizačního centralismu... Demokratická centralizace není absolutismem, demokratická autonomizace není atomizací... Autonomie je také dána historickým vývojem států...“³⁹⁾

³⁷⁾ Rudé právo Več. 15. 7. 1926.

³⁸⁾ AKPR D 4132/26.

³⁹⁾ Národní shromáždění republiky Československé v 1. desetiletí, XIX-XXI, cit. podle [Broklová SLON 1992: 50] Zde bude užitečné osvětlit situaci Švýcarska, na něž se dovolávali ti, kteří kritizovali Československo. Od r. 1874 byla ve Švýcarsku několikrát rozšířena pravomoc spolku na účet kantonů. Spřiseženectvo nebylo spolkem, který by spočíval na dohodě mezi národy. Stejně jako u jiných liberálních států to znamenalo „spolkové právo přináší právo kantonální“. Kladl se důraz na to, že kantony byly výsledkem historicky, politicky, hospodářsky a kulturně podmíněného vývoje. (Z pojednání bernského advokáta a profesora na bernské univerzitě JUDr. H. Rennefahrta, AÚTGM, BAR, kr. 161.)

Německý problém zůstává Masarykovi jedním „z nejdůležitějších problémů naší státnosti“. Němci „jsou na vysokém stupni kulturním a hospodářském.“ Z naší politiky „musí být vyloučen...všeliký šovinismus. Ovšem na stranách obou. Netoliko naši Němci, nýbrž stejně ostatní příslušníci...jsou všichni teď našimi spoluobčany, a tudíž budou požívat demokratické rovnoprávnosti. Rozumí se, že kdo chce mít stejná práva, musí loajálně vykonávat i rovné povinnosti, musí respektovat ústavu a zákony. Kdo se staví mimo a nad zákon, tomu se nemůže svěřit spoluspráva státu...Stát, jakožto uvědomělá organizace, je něco jiného než přírodní národnost a rasa, hranice státní a etnografické historickým vývojem nespádají v jedno. Ale je pravda, že v nové době národnost stala se silou politickou... V demokracii zastoupení minorit je nutností. V každém případě je úkolem majority, dávající podle demokratického principu majority státu svůj ráz, získat minority pro stát. Vstup dvou německých ministrů do vlády pokládám za šťastný počátek definitivního dohodnutí.“ [Broklová, SLON 1992: 50.]

Nad všemi obrazy tohoto období stojí koncepční obraz československého nacionalismu vyslovený historikem Kamilem Kroftou, pozdějším ministrem zahraničních věcí, v říjnu 1934, tedy již po Hitlerově nástupu: „...československý nacionalismus...musí co nejrozhodněji zvítězit nad zvláštním nacionalismem českým i slovenským, má-li býti...dokonale zajištěno trvání a zdárný rozvoj naší...republiky, nemůže, poněvadž je svým vznikem a podstatou hluboce demokratický, znamenati nechť nebo dokonce nepřátelství k jiným národnostem v našem státě. Má porozumění pro ně a ochotně uznává vše, co dobrého a užitečného vykonali nebo dosud vykonají; žádá od nich věrnost a oddanost ke státu, ale nepřekáží volnému rozvoji jejich života národního, nebere nikomu z nich jeho řeč, jeho národní cit a vědomí, jeho kulturní odlišnost.“ [Krofta 1936: 641.]

Kramář se cítil poválečným vývojem zklamán: „Světová demokracie, o jejímž vítězství se tolik mluvilo a na kterou jsme ve všem spoléhali, prohrála, a vítězem míru je nacionalistické Hitlerovo Německo, což přirozeně působí těž na náladu a požadavky našich Němců.“ Těm už nemůžeme dát více bez porušení národního rázu našeho státu. Mnoho jsme zavinili sami. „Stále jsme k Němcům mluvili, jako bychom si byli vědomi nějaké viny na nich spáchané...Nechtěli jsme zatěžovati náš stát bojem o to, co je spravedlivému nacionalistovi samozřejmostí, a doufali jsme zato v možnost klidné spolupráce pro kulturní a hospodářský rozkvět všech a celého státu. Mýlili jsme se. Dokonce tolik, že Němci na Slovensku, jimž jsme dali školy,...roz-množují řady protistátní...Ovšem vina jest také na nás, že jsme nešťastně asistovali a budili tak německé sebevědomí a naděje v naši - slabost.“ [Vencovský 1992, 54, 55-56.] Poukazuje na ty, kteří svou ustrašeností a odsuzováním uraženého sebevědomí naší mládeže

posilují v cizině „agitaci s německým „utrpením“ v naší republice, ale také nebudou vzbuzovati i u těch našich Němců, kteří tomu, chtějí-li býti sami k sobě pravdivými, nedovedou ani věřiti, nakonec domnění, že jsou snad přece jen u nás utiskováni“. [Vencovský: 56.]

Němci v Čechách, kteří se spojili s hitlerovskými silami v Německu odpovídají obrazu nepřítele: „Máme mnoho nepřátel. Hakenkreuzleři v Čechách, proti nimž jsme tolikrát protestovali, jsou jen zkarikovanou odrůdou Hitlerova fanatismu.“⁴⁰⁾ [Ježek [1935: 9.] Po Hitlerově nástupu je předmětem kritiky činnost inspirovaná jeho hnutím. Vznikaly obrazy poměrů v Německu jako hrůzovlády, čemuž napomáhali zejména ti, kteří přijížděli odtamtud.⁴¹⁾

Bylo pozoruhodné, jak ještě v této situaci se českoslovenští politikové, a to i nacionalisté z řad národních demokratů, snažili odlišit hakenkreuzerské bojové skupiny od ostatních českých Němců. Znovu oživující soudy typu „Němci vždy se nad nás Slovy vyvyšovali, vždy se pokládali za kulturně vyspělejší a stáli vůči nám v póze ‚kulturträgrů‘“ se nejčastěji vztahovaly k odsouzení nekulturnosti hitlerismu. [Ježek 1935: 33.]

9. Diskurs 4. Od r. 1935 do r. 1938. V souvislosti s rozvojem nacionálního socialismu v Německu probíhaly hluboké změny v německém společenství v ČSR, jež kladlo stále více důraz na svoji odlišnou národní identitu a znovu se uzavíralo a vydělovalo z československé společnosti. Souběžně s tím a s rostoucími obavami z hitlerovské hrozby se v české společnosti množí protiněmecké nálady, vztahující se jak k místním Němcům, tak i k Německu. Přispělo k tomu volební vítězství Henleinovy Sudetoněmecké strany (SdP). V parlamentních volbách 1935 hlasuje pro Henleina 63 % německých voličů. To je moment rozhodující pro vznik obrazu Němců jako nebezpečné (až nepřátelské) menšiny v souvislosti s národním charakterem Němců vůbec.

Znovu se zásadním způsobem klade otázka postavení Němců v ČSR. Dosavadní řešení se v německém prostředí jeví jako nedostatečné, odporující německému pojetí národa a státu, politických stran, občana a demokratického systému vůbec. Neúspěšnost seriózních pokusů o nalezení východiska, které vyvrcholily v září 1938 přijetím nepřijatelných požadavků, skončila Mnichovem jako dokladem snahy zničit Československo, nikoli vyřešit v jeho rámci postavení Němců.

Ve snaze vyjít vstříc německým požadavkům připouštějí přední českoslovenští politikové požadavek správní decentralizace ve pro-

⁴⁰⁾ *Národní listy* 5. 4. 1932, F. Ježek na zemském sjezdu čs. národní demokracie v Piešťanech.

⁴¹⁾ AKPR T 153/21 (T 479/33). Šamalův záznam ze 13. 3. 1933: sekční šéf Jaroslav Kvapil sděluje, že do Prahy přijela rozvedená choť Heinricha Manna. Je s ním v přátelských vztazích. Pochází ze smíchovské židovské rodiny. Poměry v Německu, zejména v Mnichově, líčí jako úplnou hrůzovládu.

spěch německé národní autonomie, pro niž se vyslovil i prezident Beneš. [Krofta 1937: 21.] V projevu v prosinci 1936 uznal ministerský předseda Hodža s politováním, že počet německých úředníků a zaměstnanců není úměrný početní síle německého živlu,⁴²⁾ což vyplynulo z poměrů v počátcích ČSR. Podle Hodžových slov se na tom podílela i okolnost, že až dosud nebylo snadné dostat německé úředníky do veřejných úřadů. Slíbil ale, že bude sjednána náprava. Totéž se týkalo udělování podpor podnikům, kde v prvních letech republiky byla na československých podnicích napravována křivda, páchaná za Rakouska-Uherska. „Ani stížnosti a přání německá, týkající se užívání německého jazyka ve veřejných úřadech, nejsou takového druhu...aby se nedaly vyřídit slušně a rozumně...“ Nicméně i Hodža věděl, že toto vše nepostačí a že „...k dokonalému rozřešení německého problému v tomto státě je třeba něčeho jiného, daleko závažnějšího...: upřímného duchovního a mravního přilnutí sudetských Němců k našemu státu“. [Krofta 1937: 22-23.]

V československých politických kruzích se v té době současně objevují úvahy o možnosti zastoupení národů a národních menšin v senátu nebo nějaké radě. Jejich uplatnění by však naráželo na činnost zaměřenou proti československému státu, podporovanou ze zahraničí, a zřejmou snahu separatistických sil odtrhnout se.

V souvislosti s tímto vývojem se na české straně v polovině 30. let znovu objevují obrazy Němce jako nepřitele, které existovaly na počátku republiky a které latentně i potom působily u určitých skupin obyvatelstva. Tehdy vydává sociolog Emanuel Chalupný studii O charakteru evropských národů, zejména Němců.⁴³⁾ Vychází z mnoha dosavadních pojednání o charakteru německého národa. Pohnutkou autorovi bylo „vítězství a činnost hitlerovství v Německu“.⁴⁴⁾ Recenze, jen do určité míry kritické, zveřejnily noviny předních politických stran. Výhrady se přiznačně týkaly toho, že Chalupný chápe Němectvo jako příliš jednotný celek: kdo zná „naše německé dělníky sociálně demokratické, nebude pochybovat o jejich loajálnosti k republice a demokracii“.⁴⁵⁾ Obraz Němců v publikaci Chalupného se lišil od tradičních stereotypů, jejichž součástí obvykle bylo ocenění vysoké německé kultury, jež byla kladena jako protiváha k jiným nepříznivým rysům v obrazu Němce. Pro Chalupného je tato kultura na stejné úrovni jako ostatní složky němectví. Kritice jsou v této souvislosti vystaveni i ti, kteří soudy o hodnotě německé kultury uvádějí v omyl. Mezi ně řadí Chalupný především Masaryka. Sám pokládá vzhledem k charakteru německého národa soužití Čechů a Němců za nemožné.⁴⁶⁾

V popředí sudetoněmecké politiky a jejího tisku se ocitla idea národní pospolitosti, jejímž cílem nebyla autonomie sudetských Němců, ale národní pospolitost všech Němců v jejich etnických hranicích. Aktivistická politika, která v polovině 20. let narušila politické sjednocení sudetských Němců, byla přes pokusy o oživení aktivismu zatlačena do pozadí a později v mnoha případech přicházeli

s henleinovskými požadavky i němečtí aktivisté, jejichž „...některé projevy si nijak v ohledu nacionálním nezadaly s projevy poslance sudetoněmecké strany...“.⁴⁷⁾

V případě Čechů a Němců v Československu se jednalo o dvě společenství rozdílně pojatá, vycházející z jiných hodnotových orientací, z jiného chápání národa, individua, politiky atd. Československá společnost byla otevřená se schopností řešit problémy, německá (organická) společnost byla uzavřená. Žádná autonomie uvnitř Československa nemohla nabídnout východisko soužití. Dokud ve Výmaru, republice bez republikánů, byla republika přijímána jako manželství z rozumu, dotud i v Československu ustupovali Němci ze své politické kultury. To byl předpoklad pro zachování Československa a jeho demokratického systému v ČSR.

Českoslovenští politikové však nepřestávají usilovat o modus vivendi. Ministr zahraničí Kamil Krofta formuloval ve své přednášce 2. května 1936 jako jeden z nejdůležitějších úkolů československé politiky dosáhnout toho, „aby z přítomnosti tak velkého počtu německých občanů nevznikalo našemu státu nebezpečí nebo oslabení, nýbrž prospěch a posila“.

Pokud jde o Československo, resp. české země, zdůrazňoval historik Krofta, že „Němci nebyli tu v minulosti nikdy živlem určujícím směr jejich [vlasti - pozn. E. B.] dějin, vtiskujícím jim osobitý ráz, ...nebyli...živlem duchovně, mravně a politicky vedoucím“. Nebylo tomu tak ve starém českém státě, ale ani po bitvě bělohorské. Od XIX. století stanuli v čele politického života opět Čechové. [Krofta 1937: 6.] Pokládal za přirozené, že jiné národy na tomto území, „nevyjímaje Němců, nemají toho životního zájmu o tento stát, toho silného vědomí odpovědnosti za jeho osudy...“. [Krofta 1937: 7.] Přesto vyslovil naději, že to, že Němci jsou srostlí s půdou našeho státu, bude důležité „pro dnešní poměr našich Němců k československému státu a národu“. [Krofta 1937: 5.]

Počátek roku 1938 se udál ve znamení pokusu předsedy republikánské strany Rudolfa Berana o změnu obrazu Němců účastnicích

⁴²⁾ Z ustanovení ústavy o rovnosti všech státních občanů republiky Československé, pokud šlo o přístup do veřejné služby, k úřadům a hodnostem, vykonávání živnosti a povolání atd. nikterak neplyne nárok německé menšiny na počet německých úředníků a zaměstnanců úměrný početní síle německého živlu. Československá ochota přijmout tento požadavek přesahovala ústavní ustanovení.

⁴³⁾ 1935, vlastním nákladem.

⁴⁴⁾ *České slovo* 17. 5. 1935, 3.

⁴⁵⁾ *Právo lidu* 15. 5. 1935, 6.

⁴⁶⁾ V současné době se soužití dvou národů s různou politickou kulturou pokládá za možné, pokud si vzájemně vycházejí vstřícně a slevují ze svých maxim. Stanovisko nemožnosti soužití jednotek s různou politickou kulturou zastával nedávno zemřelý Arnošt Gellner. [Gellner, 1993: 66.]

V jedné z našich posledních publikací je obyvateli českého pohraničí jako překážka česko-německé spolupráce chápána rozdílná národní povaha. [Houžvička, 1995: 44.]

⁴⁷⁾ *Venkov* 18. 1. 1938, 3. V tomto případě se jednalo o poslance W. Jaksche.

se vlády. K obhajobě svých myšlenek odkazuje na Benešův a Kroftův poměr k Němcům.

V nových souvislostech tak byla připomenuta Kroftova starší představa o poslání Němců v ČSR předložená před jedenácti lety v knize Čeští Němci a němečtí: „Naši Němci by mohli prospěti také celému němečtí, pokud mu nejde o mocenský výboj, nýbrž jen o pokojné šíření hospodářského a kulturního vlivu.“ Němci v ČSR jsou k tomu nejpovolanějším prostředníkem mezi němečtím a všemi východními slovanskými sousedy, neboť tito Němci jsou v denním styku se slovanským národem, mají příležitost otevřít si znalosti jeho řeči bránu ke všemu slovanskému světu. „V tom mohli by si naši Němci najít svůj životní úkol...“ Mohli by tak prospět zlepšování našich hospodářských, kulturních a snad i politických styků s Německem. Mohli by pak být užiteční státu, na jehož půdě bydlí, i národu, k němuž náleží. Zjednali by si zásluhu o zachování a upevnění míru v Evropě. „Ujme-li se pochopení pro tyto veliké věci jak u nás, tak u našich německých krajanů i jejich zahraničních soukmenovců, postavení Němců v Československu přestane býti předmětem stížností a nebezpečných sporů a z jejich soužití s námi ve společném státě budeme mít prospěch my, oni, Německo a celá Evropa.“⁴⁸⁾

Také vstřícnost prezidenta republiky Edvarda Beneše vůči sudetským Němcům, s níž k nim v předchozích letech přistupoval, byla v Beranově projevu 24. ledna 1938 připomenuta. V závěru svého projevu v Liberci v srpnu 1936 Beneš pravil: „Chci být jako hlava státu prostředníkem mezi oběma stranami a pomahačem obou, jak jest mojí státní povinností. Cítím se hlavou celého státu, cítím se mezi vámi doma tak, jako bych byl v Praze, a je mou touhou vyvolat i ve vás pocit, že jsem váš.“⁴⁹⁾

Na moci ve státě se podle R. Berana napříště neměli podílet němečtí aktivističtí politikové, ale především ti, kteří reprezentovali většinu německých voličů. Byl to pokus akceptovat antidemokratické a protistátní postoje dvou třetin německých voličů. V jejich čele stál K. Henlein, který v novinářské anketě zveřejněné v novoročním čísle agrárního Venkova odmítl vznik Československé republiky a rok 1918 prohlásil za rok německé porážky. Sudetské Němce označil za národ duševně nepochopený. V téže anketě vyslovil Beran požadavek respektovat výsledek voleb a nezamítat spolupráci s henleinovci. Nesouhlasil s tím, aby bylo 1 1/4 milionu německých voličů SdP pokládáno za velezrádce.⁵⁰⁾ K tomuto požadavku se pojila představa, že budou-li uspokojeny praktické potřeby a politické nároky sudetských Němců, může se z menšiny stát činitel loajální a státo-⁵¹⁾

Tisk zareagoval velmi ostře. Podle Lidových listů, novin lidové strany, právě agrární strana již v r. 1935 „přímo vynutila“, aby Henleinova strana, „jejíž organizační řád byl v odporu k demokra-

tické naší ústavě,...mohla kandidovati...Politika agrární strany kopíruje říšskoněmecké zákony zemědělské, přenáší k nám i novopohanské zásady německé o svatém zákoně půdy a nic než národ atd. Politika agrární strany umožňuje p. Henleinovi a jeho agentům pomlouvati v cizině náš stát; henleinovské cesty do ciziny jsou přímo ostudou naší státní správy a žádný jiný stát by je netrpěl...Strana Henleinova, jak dokázaly její projevy a zvláště novoroční projev Henleinův ve „Venkově“, je na československém území nejuživějším exponentem protidemokratických proudů v politice a ohniskem nepřátelství k platné ústavě našeho státu.“⁵²⁾

Přesto projevíli politikové lidové strany ochotu jednat. Argumentovali přitom nacionalistickou minulostí pozdějších německých aktivistických politiků, ale zároveň setrvali na požadavku loajality a státoctvornosti Henleinovy strany: „...jsme ochotni jednat s každou stranou, která stojí na půdě našeho státu a jeho ústavy. I pokud jde o Henleina, nevidíme však příčin, proč by se mělo postupovat jinak, než jak se postupovalo při jednání, když šlo o získání německých aktivistických stran pro vládní spolupráci. Nikdo přece nepochybuje, že i mezi německými aktivisty jsou hlavy zapálené velmi výbojným nacionalismem a stačí si přečíst sněmovní protokoly řečí, jež v letech své opozičnosti pronášeli pp. Czech, Zierhut, Luschka, Mayr-Harting a jiní, a přece svou trpělivostí, klidem, spravedlností a poctivým postupem jsme je dovedli na konec přesvědčiti, že prospěch jejich lidu není v tom, budou-li radikálizovat v parlamentě, ale postaví-li se na půdu ústavy a demokracie, podají-li ruku k svorné součinnosti s československými koaličními stranami, budou-li hledat zájem našich Němců v rámci zájmu Československé republiky. [v orig. „trpělivostí“ a „republiky“ zesíleno - pozn. E. B.] Nelze si přece vůbec ani představit, že by se strana tak náročná a silná jako je Henleinova, spokojila s nějakou úlohou třetí třídy, podružnější dokonce, než je úloha stran aktivistických.“⁵³⁾

Zdvihla se vlna celostátního odporu a také další politické strany se od Beranova doporučení ke spolupráci s henleinovci distancovaly. Česká společnost nepřijala obraz německého politika, který by se měl podílet na vládě a nesdílel jako základnu spolupráce československý demokratický stát s jeho ústavou.

Politické problémy zobecnil v projevu k československému studentstvu v Akademickém domě 15. 1. 1938 prezident dr. Beneš. Text byl otištěn pod nadpisem Síla naší demokracie prýští z nejsilnějších národních tradic.⁵⁴⁾ Prezident varoval před tím, co v tehdejší světě

⁴⁸⁾ Venkov 25. 1. 1938, 1.

⁴⁹⁾ Venkov 20. 8. 1936 a Venkov 25. 1. 1938, 1.

⁵⁰⁾ Venkov 1. 1. 1938, 2.

⁵¹⁾ Venkov 9. 1. 1938, 1.

⁵²⁾ Nedělní Lidové listy 9. 1. 1938.

⁵³⁾ Nedělní Lidové listy 16. 1. 1938, 10.

⁵⁴⁾ Venkov 16. 1. 1938, 1.

pokládal za nejnebezpečnější: také před německým fašismem: „Buďte velmi kritičtí a opatrní na všechno to, co vám přichází v dnešním rozvráceném světě zleva a zprava jako mesiánské teorie a mesiánské řešení obtíží dnešní doby. Chraňte se slepého obdivu, ale buďte opatrní i na slepý soud a kritiku.“ „Duchový základ naší demokracie“, pokračoval dr. Beneš, „je pak položen na jeden filozofický a mravní princip: subjektem politického života u nás je *člověk, individuum v jeho lidskosti, v jeho člověctví*, ne strana, ne třída, také nikoli jenom národ, to jest žádné kolektivum... Stál jsem vždycky proti oné, v podstatě materialistické teorii sociologické, jež dělala z různých sociálních kolektivit samostatné sociální organismy, nadřazené a prioritní před individuem. Proto i dnes jsem proti všemu tak zvanému totalismu v sociálním dění, hospodaření nebo politice.“

V kritickém roce 1938 vystoupil s požadavkem v zájmu zachování evropského i světového míru předseda sociálně demokratické strany Wenzel Jaksch: „*Pro tento národní mír je jen jedna formule. Němci nechtějí být menšinou, ale druhým státním národem - se všemi důsledky.*“ Sociálně demokratický Večerník Práva lidu interpretoval tento požadavek přiměřeně k převládajícímu obrazu Němců: „Třeba však na každého sudetského Němce vznést otázku, přeje-li si národní rovnoprávnosti anebo nadvlády Němců ve státě.“⁵⁵⁾

Obava z nezdaru jednání s Němci vyvolávala v život návrhy i na zcela netradiční řešení. Jedno z nich se objevilo např. v článku Zdeňka Pešky, Vyjednávat či nie?, uveřejněném ve slovenských Robotníckých novinách: „U našich Nemcov však můžeme být připraveni na to, že ani čo aké veľké koncesie ich neuspokojú. Tu tedy neostane nič iného než nastúpiť inú cestu... dať tento menšinový štatút pod ochranu Spoločnosti národov. A tým nepriamo sa o ňom dohodnúť nie s Henleinovou sudetonemeckou stranou, nie s Hitlerom, ale s Franciou, Angliou a SSSR, s veľmocami, ktoré garantujú našu samostatnosť.“⁵⁶⁾

Ne všichni však pokládali další jednání s Němci za bezvýchodné. Ani známá karlovarská usnesení Henleinovy Sudetoněmecké strany nedokázala na české straně zlikvidovat ochotu k jednání. O vstřícný postoj usiloval národně socialistický poslanec Jaroslav Stránský, i když pokládal usnesení za nehorázná: „...my, pesimisté, ještě více než sami optimisté musíme si přát, aby se vyčerpaly všechny zdroje a zásoby naší dobré vůle, aby se jednalo tak dlouho, až nás všechny přesvědčí společná zkušenost dobrá nebo zlá. Ptá-li se teď už i ministr Bechyně, který jistě není radikál, zda neztratila Henleinova strana sjezdovým usnesením kvalifikaci partnera u zeleného stolu, už tou otázkou ji jako partnera diskvalifikuje, *ale přesto si s ní k zelenému stolu sedne a dobře udělá.* Nikdo se nesmíme zatížití odpovědností, že něco se zameškalo, co bylo možno udělati pro mír. Menšiny si stěžují na některé tvrdosti práva jazykového, a toto právo jistě nebude v menšinový statut vtěleno bez revize. Pokud změ-

ny, kterých se menšiny domáhají, nejsou ve sporu se státními zájmy a s jazykovými právy Čechů a Slováků, nemusí dohodě a nové úpravě překážet ani ta okolnost, že jazykový zákon je součástí ústavy, i když není v ústavní listině přímo obsažen. - Menšiny se stále domáhají zákona proti odnárodňování a většina, která jim v tom vyhoví, poslouží také sama sobě. Menšiny dále chtějí, aby se jim zajistila poměrná osobní a rozpočtová účast na veřejné správě, a v koalici naší jest svorná snaha vyhovět jim v tom, pokud to technicky vůbec jest možné. Menšiny se posléze domáhají samosprávy v některých správních oblastech, a také tento požadavek je v rámci státní svrchovanosti a celistvosti uskutečnitelný“.⁵⁷⁾

Zásadní naléhavou otázku položil německým spoluobčanům spisovatel Karel Čapek, který v červnu 1938 vystoupil s projevem k sudetským Němcům v Československém rozhlase. Ptal se jich, zda chtějí válku nebo mír. Záměr Německa uvrhnout svět do války byl obsahem manifestu spisovatelů, který proběhl světovým tiskem a na nějž odpovědělo 70 významných spisovatelů. Podle Čapka žili Češi a Němci v tvůrčím soutěžení po staletí, nyní však nabyla vrchu dobyvačná zvůle.⁵⁸⁾

Při jednáních s lordem Runcimanem, pověřeným misí v Československu, dávali českoslovenští politikové najevo dobrou vůli k dohodě, ale podtext pochyb a nedůvěry byl již zřetelný. Při společné večeři několika členů vlády s anglickými zprostředkovateli, ministrem Stopfordem a lordem Runcimanem, u ministra Krofity v srpnu 1938 projevoval ministr Černý obavu, že v německém území dojde k organizovaným nepokojům, aby byla zjednána záminka k zákroku Německa.⁵⁹⁾

Nad vším, co hrozilo, se však stále ještě vznášel obraz německého lidu, který si nepřaje války, jako hodnota, pro kterou je třeba podstoupit oběti: V dopisu Karla kardinála Kašpara, arcibiskupa a primase pražského, prezidentu republiky ze 4. 9. 1938 o rozmluvě s lordem Runcimanem uvádí církevní hodnostář, že na Runcimanův dotaz, zda je ČSR za cenu integrity hranic ochotna uznat autonomii německých krajů, on sám odpověděl, že „vzešlý mír byl by ceny těch ústupků hoděn... Pokud znám smýšlení našeho lidu českého i německého, ten si války nepřaje“.⁶⁰⁾

Problém možnosti soužití dvou společenských jednotek s rozdílnou politickou kulturou se od r. 1935 neustále vracel. Se vši naléhavostí byl formulován také lordem Runcimanem, který dochází ke stejnému závěru jako prezident Masaryk a další politikové, že totiž spolu

⁵⁵⁾ 1. 4. 1938.

⁵⁶⁾ Robotnícké noviny 10. 4. 1938.

⁵⁷⁾ Lidové noviny 1. 5. 1938.

⁵⁸⁾ Český rozhlas Praha 18. 12. 1995, 24.00 h.: Poslední vánoce Karla Čapka.

⁵⁹⁾ AKPR T 1842/38 (1533/38).

⁶⁰⁾ AKPR T 2212/38 (prius 1533/38). Benešovi nebyl dopis předán.

oba národy „mohou žít společně v přátelských vztazích...“, ovšem za určitých okolností. Podle Runcimana v dopisu prezidentu republiky z 21. 9. 1938 to „...historie ukázala...Když budou politické třenice odstraněny na obou stranách, věřím, že mohou žít vedle sebe pokojně.“⁶¹⁾ Problém spočíval v představě o tom, jakým způsobem budou „třenice odstraněny“. ČSR, která před dvaceti lety nabízela občanskou rovnoprávnost, měla být ve svých původních hranicích zrušena.

Po Mnichovu česká veřejnost posuzovala existenci okleštěného Československa a svůj osud v něm velice pesimisticky. Příznačná pro určitou část jejího mínění, jež nesdílelo iluzi o možnosti existence druhé republiky, je představa budoucího vývoje, kterou podává ve svém dopisu z 1. října 1938 kancléři Šámalovi vyslanec dr. Vladimír Slavík.⁶²⁾ Píše, že jeho rodné město Jindřichův Hradec nemá skoro německou menšinu, okres včetně soudního okresu Nové Bystřice s velkou německou menšinou má dvoutřetinovou většinu českou. Vyjadřuje obavu z ustanovení o právu opce. „Toto jistě vykoná velká většina Čechů na území německém, naproti tomu jen velmi málo Němců na území českém. Je pravděpodobno dokonce, že Německo dá svým věrným pokyn, aby našeho území neopouštěli a není vyloučeno, že řada sudetoněmeckých agentů bude dokonce optovati pro nás, aby vytvořili nové buňky agitační na území, které nám zůstane. ...jednak se k nám nastěhuje nová, velmi početná německá menšina zvětšená ještě o Židy, kteří, jak známo, budou němčít dál...rozmnoží buď řady komunistů neb řady německých nespokojenců a...budou dávat živnou půdu k dalším zákrokům Německa ...Stejně nebezpečným elementem se stanou i tzv. loajální Němci a ne-li oni, tož jejich děti.“ Anglie a Francie by měly zabezpečit, že skončí „patronizování naší nové německé minority Německem. ...bylo by snad lze pomýšlet na nějakou / mezinárodní kontrolu našich budoucích poměrů k těm Němcům, kteří nám zbudou...“ Hitler mu připomíná Napoleona. Mezi jeho vlastnosti patří „geometrický smysl“, který se v našem případě kryje se strategickými potřebami Německa. „Tento ho nezbytně musí vésti k přání, aby celé Čechy a Morava se staly územím německým. Přitom se bude pokoušet učiniti toto území německým i po stránce obyvatelstva, tj. dříve či později zacházeti s námi jako nyní s Židy. Vzáti nám majetek a zneemožniti život na tomto území a tím nutiti k emigraci. To je největší nebezpečí pro náš národ...“ Hitler bude útočit na nás dvěma argumenty: že jsme předvoj komunismu a dále utlačujeme naši německou menšinu. Připravuje si k tomu půdu: na základě opčního systému a zabíráním českého majetku.

V reakci na Mnichov se česká společnost rozdělila. Téměř v každé politické straně byli stoupenci i odpůrci války. Na rozdíl od většiny tehdejšího veřejného mínění v Evropě spojovala velká část české veřejnosti své naděje v budoucnost s válkou. Doufala, že k ní vbrzku dojde, Německo v ní neobstojí a Československo bude obnoveno. Na tuto naději byl vázán i obrat ve vztahu k Němcům: v očích Čechů by-

li Němci en bloc, Německo i Němci sudetští, vinní na katastrofě, která Československo postihla. Představa dalšího možného soužití byla těžce otřesena. Z těchto úvah po dalších zkušenostech nacistické okupace a války vzešla po několika letech představa odsunu.

10. Rakousko Zjednodušeně zahrnuje obraz Rakouska stereotypy a předsudky týkající se rakousko-uherské monarchie, obavy z možnosti jejího obnovení a složku týkající se rakouské republiky.

Proces politického sebedefinování zahájili čeští politikové distancováním od habsburské monarchie. Dne 14. října 1918 oznámil Beneš z Masarykova příkazu spojencům, že se v Paříži ustavila československá vláda ve složení Masaryk, Beneš, Štefánik. Několik dnů nato 19. října 1918, prohlásil Karel Kramář na zasedání Národního výboru, že národ už nebude jednat s Vídní, ale pouze se zástupci vítězí Dohody. [Vencovský 1992: 22.] Za vlastní hrobaře Rakouska-Uherska pokládal Kramář české Němce kvůli jejich politice proti Čechům a Maďary za jejich politiku vůči Srbům. [Vencovský 1992: 55.] Podobný názor vyjádřil ve slavnostní přednášce České akademie historik Josef Pekař 10. listopadu 1918: Ještě větším nebezpečím než Německo byl „spolek zorganizovaného Německva se silným státem maďarským...“. [Pekař 1993: 98.]

Téma vztahu k Rakousku a rakouským Němcům se přirozeně velmi často objevuje v projevech prezidenta Masaryka: „Náš poměr k německému Rakousku je dán nejen výsledkem války, nýbrž celým naším národním programem...Spojení našich zemí s Rakouskem zanechalo mnohé, zejména hospodářské vztahy. Jestliže rakouští Němci zanechají své panovačnosti, jestliže zanechají pangermánských plánů, jestliže k nám budou loajální... - pak by byly slušné sousední styky možné, a Rakousko by bylo s to, aby si zachovalo samostatnost.“ [Masaryk 1939: 21-22].

Řada potíží v letech budování státu byla spojována s bývalou monarchií: podle Venkova „Jsme obklopeni morem politické a hospodářské bídy“, jež je smutným dědictvím státu, „který byl továrnou na vraždění a ničení a demoralizaci“, sídlem policejního násilí, fabrikou na dělání dluhů a drancování půdy. Čeští politikové byli rozhodnuti „přetrhati také poslední pásky ke starému Rakousku-Uhersku“,⁶³⁾ které „...zanechalo všude demoralizaci...“ a po němž jsme zdědili „mnoho nepěkných vlastností...“.⁶⁴⁾

⁶¹⁾ Dokumenty z jednání o územních změnách 19. 9. - 30. 9. 1938 (dále Dokumenty). S. 11-20, Runcimanův dopis prezidentu republiky z 21. 9. 1938, 18. Politický odbor MZV, KPR k T 2060 (prius 1533/38), 84 stran. Symbolické je snad první užití slova transfer v těchto dokumentech v souvislosti s odchodem českého obyvatelstva z území, jež mělo být vyklizeno (v informaci, která měla být předána československé vládě při vyklizení odstupovaného území, Dokumenty, 65).

⁶²⁾ AKPR, k T 2024/38, prius 1533/38.

⁶³⁾ Venkov 11. 1. 1919, 2.

⁶⁴⁾ Venkov 11. 1. 1919, 5.

Stejně tak bylo minulostí v Rakousku vysvětlováno mnoho negativních jevů v ČSR, zejména starý byrokratismus. O podobné soudy nebyla v tehdejším českém tisku nouze. A nejen v tisku: „Nad Habsburků pádem, jejichž činů klatých Slovan vzpomíná jen s hnusem, nevolí“ se neuměle „hlaholilo“ v literatuře všeho druhu.⁶⁵⁾

Stereotyp negativního obrazu habsburského Rakouska byl v povědomí české společnosti velice silný. Proto měl být československý stát diametrálně odlišný od starého Rakouska. Zpravodaj ústavního výboru Revolučního národního shromáždění dr. Bouček jej v diskusích o ústavě představil především jako stát „spravedlivý, ve kterém by nebylo žádného národa nadřazeného a žádného poddaného. Náš národ může být jen primus inter pares...“ [Broklová 1992: 184.] Od vlivů starého Rakouska bylo třeba očistit také školství: odstranit z něj byrokratismus, šablonovité, těžkopádné a zastaralé metody a nahradit vše duchem svobody a národní samostatnosti. Přepracovat osnovy, vydat učebnice a zrevidovat knihovny, odstranit klerikální vlivy.⁶⁶⁾

Čeští politikové, orientovaní demokraticky, však neodmítali pozitivní rakouské dědictví. V rakouské konstituční monarchii našli inspiraci, ať již pozitivní či negativní, pro výstavbu státu a politiku v něm. Právní a ústavní pozitivismus Hanse Kelsena se uplatnil více v ústavním díle Františka Weyra než ve vlastní ústavě rakouské republiky, kde Karl Renner prosadil právní empirismus. Ostatně při projednávání ústavy se významně projevila zkušenost z parlamentarismu v Rakousku, jakkoli v něm samém do značné míry zatracovaná a neúspěšná.

Negativně laděné předsudky v obrazu staré monarchie se však často vracely a ovlivňovaly i obraz rakouské republiky. Ještě v roce 1938 si F. V. Mokrý, který razil zásadu svobody umění, při nesnázích, na něž narazila výstava Štyrského a Toyen, posteskl: „Je to pořád totéž, jako to bývalo: každá novota je podezřelá, znali jsme to za četnického Rakouska. Každý nový básník, nový literát je buřič a nebezpečný člověk.“⁶⁷⁾ Jako ustálené úsloví se „staré Rakousko“ (s obměnami) usídlilo v češtině většinou ve spojení s negativními jevy v oblasti byrokracie.

Nešlo ale jen o obraz staré monarchie. Také nové zkušenosti po vzniku státu se přičinily o negativní hodnocení Rakouska. Ve zjištěné době po první světové válce, kdy Německé Rakousko podporovalo české Němce v jejich odporu proti Československu, byl obraz Rakouska a jeho obyvatel, označovaných zprvu za rakouské Němce, převážně záporný. V oblasti zahraničně politické (Rakousko odmítalo mírové smlouvy) a leckdy i vnitropolitické nechyběly důvody k napětí; ale zároveň na každodenních vzájemných hospodářských stycích příliš nezměnilo zdlouhavé jednání o obchodní smlouvu. Nové obtíže souzněly se starými. Příznačně to formuloval v lednu 1919 v agrárním Venkově prof. dr. C. Horáček: „Ale tím opatrnějšími jest nám býti k odvěkým svým nepřátelům, zahraničním Němcům...“ Rakouští Němci, „jak dějiny učí, byli pro nás, aspoň v novém věku, daleko nebezpeč-

nějšími než Němci říšští, pro něž jsme byli dle Bismarckova názoru soustem těžko stravitelným, ale jednak pro světovládné jich plány veličinou celkem méně významnou. Proto pro všechny příští doby musí platit heslo: ruce pryč! S rakouskými Němci a Maďary žádné přátelství a žádné důvěrnější styky, ani politické, ani hospodářské! Žádné celní spolky, žádné společenství měny, žádné koncepce daňové, tržební atd. ...Rakousko, stejně jako Uhry [musí nám - pozn. E. B.] zůstat cizinou, ku které pěstovati budeme jen nejupjatější styky mezinárodní. Tomu nás naučila poslední čtyři století, jež musí býti výstrahou nejen nám, ale i všem našim potomkům.⁶⁸⁾

Kromě podpory, kterou v prvních měsících nacházel v Rakousku pokus Němců v Čechách o separaci, kalily vzájemné vztahy i hospodářské problémy, jež vznikly oddělením obou států: Rakousko bylo odděleno od surovinových zdrojů a zbaveno průmyslové základny, průmysl v českých zemích přišel o svá odbytiště. Vázlo zásobování uhlím a bramborami. Čeští politikové se v této situaci obávali, aby potřeba řešit hospodářské obtíže nevedla k obnovení politických svazků. Podle Masaryka „my nemůžeme svolit k žádné celní unii, protože by to otevřelo cestu k unii politické... Jsme hotovi zahájit jednání o čistě hospodářských vztazích a rádi bychom dosáhli upřímného dorozumění“ [Masaryk 1939: 286-287.] Po uzavření saintgermainské smlouvy se poměry stabilizovaly, padl projekt spojení Rakouska s Německem a Sudet s Rakouskem. Jiné, příznivější místo zaujalo Rakousko v československé politice, jež si přála samostatné Rakousko a snažila se o navázání dobrých sousedských vztahů. Prezident Masaryk hned 30. ledna 1919 v rozhovoru s korespondentem amsterodamského deníku Het Algemeen Handelsblad vyjádřil naději, „že naše styky s Německým Rakouskem budou dobré. Z minulosti nás spojuje sta pout, která se nedají jen tak přetrhat. Dobrá shoda je v zájmu nás obou; s námi by byla jistě dobře možná, protože nemáme žádných ctižádostivých zahraničních plánů a potřebujeme všech svých sil pro rozvoj opravdu demokratického, moderního státu“ [Masaryk 1939: 88].

Tyto pozitivní představy byly narušovány zejména v prvních letech po válce obavami z návratu Habsburků na trůn. Ale už v listopadu roku 1921, vyjádřil Masaryk důvěru a jistotu v to, že „Vláda demokracie ve střední Evropě se udrží. Doufám, že i Rakousko a Německo zachovají svou republikánskou formu vlády a tím zachovají demokracii. Mohu konstatovat pokrok všude...propaganda monarchistická je silná, ale je mírnější a slabší než kdy byla.“⁶⁹⁾

Lánská návštěva rakouského spolkového prezidenta Michaela Hainische 15. prosince 1921 se stala významným mezníkem ve vzta-

⁶⁵⁾ Najman, Jindřich: *Satiry* in AKPR T 636/23-III.

⁶⁶⁾ *Venkov* 1. 2. 1919, 9.

⁶⁷⁾ *Venkov* 16. 2. 1938.

⁶⁸⁾ *Venkov* 26. 1. 1919, 1/2.

⁶⁹⁾ Rozhovor pro Cleveland Plain Dealer, listopad 1921 [Masaryk, T. G. 1938: 191].

zích obou států, neboť podle slov prezidenta Masaryka znamenala „smírné rozřešení všech problémů týkajících se obou republik...Další vývoj všech sousedních států může se uskutečňovat jen cestou dohody a úmluv a na podkladě společné práce, poněvadž válkou nelze dosáhnout pokroku“. [Masaryk 1938: 194.] Zásadní stanovisko k Rakousku formuloval prezident Masaryk 28. 8. 1922 v rozhovoru pro Neue Freie Presse: „Za války jsme byli proti starému Rakousku-Uhersku. Když dynastie a všechno, co s ní souviselo, padlo, vytváří se nyní poměr národa k národu, a tento poměr není a nemůže být nepřívětivý, tím spíše, že Rakousko je také republikou...Je to náš, chcete-li, egoistický zájem, aby Rakousko ozdravělo. Myslím, že my jsme už prakticky podali důkaz, a chceme i teď i později dělat všechno, co je v našich silách, abychom Rakousku pomohli...Chceme Rakousku hospodářsky pomáhat a přejeme si dále s ním žít v každém ohledu v přátelském sousedství.“ [Masaryk 1938: 307.]

Obtíže, které poválečné Rakousko prožívalo, přičítal Masaryk tomu, „...že Rakušané jeví zvláštní politickou slabost, nechci říci neschopnost. Vykládám si to neblahým vlivem habsburského vychování; Habsburkové...politicky nevychovali německé obyvatelstvo“. [Masaryk 1938: 310.]

Předpokladem „bližší součinnosti s Rakouskem“ bylo ovšem podle Masaryka „dokonalé politické usmíření německé minority s naším státem; ale je také možno, že by právě vyhlídka na součinnost s Rakouskem naši německou minoritu přivedla k pozitivní politice a že by zesílila její občanské vědomí československé“. ⁷⁰⁾ [Masaryk 1938: 310]

Ačkoli Masaryk ze zásadních důvodů odmítal politickou unii s Rakouskem, formuloval při příležitosti návštěvy rakouského kancléře Seipla v Praze, Berlíně a Římě v důvěrném a soukromém memorandu pro západní spojenecké mocnosti celý problém zcela nečekaným způsobem: v případě, že by se mělo Rakousko spojit s Německem nebo Itálií, dospěl Masaryk ke stanovisku, že v zájmu naší samostatnosti a mírové úpravy střední Evropy „dáme přednost našemu spojení s Rakouskem...Nemůže být úkolem naším, abychom v té nebo oné formě podporovali uskutečnění pangermánského programu Berlín-Bagdad“. [Masaryk 1938: 311-312.]

Během 20. let se vzájemné vztahy Československa s Rakouskem podařilo normalizovat. Politické otřesy v Rakousku a jeho vývoj k autoritativnímu státu situaci sice neusnadňovaly, ale základní devizou československé politiky, která měla i širokou veřejnou podporu, byla samostatnost Rakouska, jejíž ohrožení bylo v Praze vždy pocíto-respektovala, že Rakousko nemůže přistoupit k žádné politické skupině, jejíž fronta by byla skutečně nebo domněle namířena proti Německu. Vývoj postavení Rakouska byl pozorně a také s obavami sledován po celé období první republiky. Ačkoli v Československu, které se stalo ve 30. letech útočištěm početné rakouské socialistické

emigrace, se ani Dolfussův ani Schuschniggův režim netěšil žádným velkým sympatiím, setkávalo se jejich úsilí o udržení samostatnosti s podporou oficiální politiky i tisku. Příznačný pro tento postoj je článek národně socialistického listu, který ještě v předvečer anšlusu oceňoval Schuschniggovo rozhodnutí provést plebiscit a jeho přesvědčení, že „...je nejvyšší čas, aby rakouský lid sám sobě ukázal, že vnitřních nepřátelů jeho svobody je daleko méně, než se demonstruje. Rozhodný odpor Schuschniggův proti nátlaku ze zahraničí však podle listu ukazoval skutečnost i pro nás velmi poučnou: národ, byť byl sebemenší..., má takovou odolnost, že zvenčí ho nelze rozleptat, nerozdvojí-li se sám“. ⁷¹⁾

Vše ale dopadlo jinak. Následující den došlo k anšlusu. Konec Rakouska se stal předobrazem osudu Československa. Ferdinand Peroutka odsoudil „...nejpokročilejší světový kontinent“, který „...po dvacet let vlastně jenom žvanil o této věci“. Tvrzení „Anschluss - c'est la guerre“ z „idyllických dob, kdy ozbrojená Evropa stála nad Německem odzbrojeným a bezmocným“, se ukázala jako papírová. „Všichni vidíme, že Anschluss - ce n'est pas la guerre...Zdá se, že je to opravdu možno.“ ⁷²⁾ To už nebyl obraz, ale zdrcující skutečnost.

XXX

Rakušané Českým specifíkem bylo, že se vnímání Rakušanů jako samostatného národa, zrodilo pozoruhodně brzy. Zatímco existence rakouského národa, jež se objevuje v samotném Rakousku jako nesporný fakt až po druhé světové válce [Gerlich 1988], je v české veřejnosti rakouský národ samozřejmostí - a to dokonce již v polovině 20. let. Určitý náznak byl již v Masarykově odlišení Němců v Rakousku od „našich Němců“. [Masaryk 1939, 21.] Vnímání rakouských Němců jako rakouského národa lze pokládat za historickou zkušenost z rakouské monarchie velmi cennou pro národní uvědomění rakouského národa, ke které mohl dojít právě český národ díky vnímání „my a oni“. Záporný postoj vůči některým jevům se také nikdy netýkal rakouského národa jako celku, naopak se upozorňovalo na kořeny společné kultury a vyjadřovala se víra, že nové Rakousko všechny nesnáze spojené s budováním nového státu překoná.

„Životaschopnost a budoucnost rakouského národa nebude nikdo bráti v pochybnost, kdo delší dobu v jeho prostředí žil. Bude-li osud tohoto národa moudře řízen, pak dá se tvrdit, že také stát se konsoliduje a bude zajištěno trvalé upevnění financí.“ ⁷³⁾ To bylo, nikoli ojedinělé, stanovisko českého tisku.

⁷⁰⁾ Memorandum spojeneckým mocnostem v otázce rakouské 29. 8. 1922 po Seiplově návštěvě v Praze, Berlíně a Římě.

⁷¹⁾ A-Zet ranní 11. 3. 1938, s. 3.

⁷²⁾ „Anšlus - to je válka“, „Anšlus - to není válka“. In: Přítomnost 16. 3. 1938.

⁷³⁾ Venkov 15. 1. 1926, 9.